

Dimensionering för vem

*- vilka utbildningar erbjuds
16-åringar i Norden?*

Dimensionering för vem?

- vilka utbildningar erbjuds 16-åringar i Norden?

SAMMANFATTNING: I denna rapport presenteras resultatet av en fallstudie om dimensioneringen av och valfrihet i utbildning på gymnasienivå i Sverige och Finland. Resultaten diskuteras i relation till de skilda förutsättningarna i de två länderna. Trots att länderna har olika system, har vi funnit att frågorna kring dimensionering och valfrihet är relativt lika i de två länderna. Rapporten lyfter fram vissa aspekter som skolor i både Sverige och Finland gärna kunde satsa mera på. Beställare av rapporten är Nordiska ministerrådets arbetsgrupp för evaluering. Studien har genomförts i samarbete mellan Skolverket i Sverige och Utbildningsstyrelsen i Finland.

YHTEENVETO: Tässä raportissa esitellään Suomen ja Ruotsin toisen asteen koulutuksen mitoitusta ja valinnaisuutta käsittelevän tutkimuksen tulokset kunkin maan olosuhteiden valossa.

Huolimatta maiden erilaisista koulujärjestelmistä olemme havainneet, että kysymykset toisen asteen koulutuksen mitoituksesta ja valinnaisuudesta ovat Suomessa ja Ruotsissa melko yhteneväisiä. Raportti tuo esiin Aspekteja, joita koulut voisivat kehittää. Tutkimus tehtiin Pohjoismaiden Ministerineuvoston arviointiryhmän aloitteesta ja on Skolverketin ja Opetushallituksen yhteistyötä.

SUMMARY: This report presents the results of a case study about dimensioning of, and optionality in secondary education in Sweden and Finland. The results are presented according to national conditions in the respective countries. Despite the different school systems, we have found that the questions about optionality and dimensioning of education are quite similar in Sweden and Finland. The report stresses certain aspects that schools in Sweden and Finland could develop. The study was undertaken on the initiative of the Evaluation Group at the Nordic Council of Ministers and is a co-operation between the National Agency for Education in Sweden and the National Board of Education in Finland.

Nyckelord:

- Utbildning på gymnasienivå
- Dimensionering
- Valfrihet, vägledning,
- Arbetsliv, lokal utveckling

Avainsanat:

Toisen asteen koulutus
Mitoitus
Valinnaisuus,
oppilaanohjaus
Työelämä, paikallinen
kehittäminen

Key words:

Secondary education
Dimensioning
Optionality, guidance
Working life, local
development

Denna rapport har producerats av Skolverket i Sverige och Utbildningsstyrelsen i Finland gemensamt.

Rapporten kan beställas från:

I Sverige:

Liber distribution
Publikationstjänst
162 89 Stockholm
Tfn: 08 - 690 95 76
Fax: 08 - 690 95 50
E-post: skolverket.idi@liber.se

Beställningsnummer: 99:494
Pris: 40 kr

I Finland:

Utbildningsstyrelsen, Svenska linjen
Gun Lindström
PB 380, 00531 Helsingfors
Tfn: 09-774 771 83
Fax: 09-774 771 17
E-post: gun.lindstrom@oph.fi
<http://www.oph.fi>

Skolverkets diarienummer: 98:2107
ISSN 1103-2421
ISRN SKOLV-R - -177 - -SE
Tryckeri: Lenanders Tryckeri AB, Kalmar 7234, 1999
Utgiven av Skolverket, 106 20 Stockholm
<http://www.skolverket.se>

Innehållsförteckning

	<i>sida</i>
FÖRORD	5
1. SAMMANFATTANDE DISKUSSION	7
2. PROJEKTETS SYFTE OCH ERFARENHETER	12
3. VILKEN UTBILDNING ERBJUDS 16-ÅRINGARNA?	13
4. DIMENSIONERING OCH VALFRIHET	17
5. SAMVERKAN SKOLA - ARBETSLIV	27
6. VARFÖR VÄGLEDNING?	32
7. SKOLANS ROLL I REGIONAL/LOKAL UTVECKLING	36

Bilagor:

Bilaga 1:	Regionbeskrivningar
Bilaga 2:	Genomförda intervjuer
Bilaga 3:	Ord använda i texten
Bilaga 4:	Källor

Förord

Kraven på utbildning och kompetens har ökat under de senaste årtiondena. I samtliga nordiska länder har också utbildningen på gymnasienivå genomgått stora förändringar under 1990-talet. Exempel på detta är att utbildningarnas innehåll har breddats, att antalet ingångar har reducerats och att utbildningstiden har förlängts.

En utbildning på gymnasienivå ska tillgodose krav från många håll - från arbetslivet, från samhället samt inte minst från eleverna själva. En viktig men också svår fråga är hur en dimensionering av utbildningen på gymnasienivå ska kunna svara upp mot delvis motstridiga krav från olika intressenter. I det svenska systemet ska dimensioneringen ske efter elevens önskemål, i Finland i en avvägning mellan arbetslivets och elevens behov.

I denna rapport presenterar vi resultatet från en fallstudie angående dimensionering av utbildningen på gymnasienivå samt av valfriheten till och inom utbildningen. Vi har genom att möta olika aktörer i sammanlagt sex regioner - huvudmän, skolans personal, elever, arbetsliv och arbetsförmedling - fått en bild av processen kring dimensionering och hur valfriheten fungerar. I anknytning till detta har vi också diskuterat vägledningens roll samt fångat upp samverkan mellan skolan och arbetslivet mer generellt. Vi diskuterar i rapporten slutligen också betydelsen av utbildning på gymnasienivå för lokal/regional utveckling.

Trots att länderna har olika system, har vi funnit en process kring dimensionering och valfrihet som är relativt lika i de två länderna och som i hög utsträckning bygger på befintlig organisation. I rapportens sammanfattande diskussion lyfter vi också ett antal frågor att ta hand om som i hög utsträckning är gemensamma för de två länderna.

Vi vill också peka på att det bjuds speciella svårigheter vid en fallstudie över två länder. Vi har t ex ägnat tid åt sätta oss in i de olika förutsättningar som gäller, att förstå olika begrepp samt inte minst att överlista problem med att jämföra sifferuppgifter. Samtidigt kan ett samarbete över olika system ge upphov till nya infallsvinklar - att i samma studie behandla såväl yrkesutbildning som gymnasieutbildning är t ex inte ett vanligt angreppssätt i Finland när det gäller dimensionering.

Beställare av rapporten är Nordiska ministerrådets arbetsgrupp för evaluering. Arbetsgruppen har på ministerrådets uppdrag initierat ett antal konkreta nordiska samarbetsprojekt inom "evalueringsområdet". Projekten genomförs under perioden 1997-1999. Evalueringsgruppen vill betona värdet av utvärderingar vars resultat ger möjlighet att jämföra olika länders system. Genom samarbetet i detta projekt har gruppen också fått värdefulla erfarenheter av de speciella förutsättningar som ett samarbete mellan länder ger. En översättning till finska finns under adress <http://www.oph.fi>.

För arbetet med rapporten svarar Stina Utterström (projektledare) vid Skolverket och Heidi Backman vid Utbildningsstyrelsen. För avsnittet "Utbildning - region - arbetsmarknad - en teoretisk bakgrund" svarar Göran Hallin, Nordregio, som även bistått vid regionurvalet. I intervjuarbetet har också Krister Pettersson, Skolverket och Nina Jaatinen, Utbildningsstyrelsen deltagit.

Stockholm och Helsingfors i november 1999

Staffan Lundh
Avdelningschef
Skolverket, Sverige

Ritva Jakku-Sihvonen
Undervisningsråd
Utbildningsstyrelsen, Finland

1.

Sammanfattande diskussion

- MED ETT ANTAL FRÅGOR ATT TA HAND OM -

Var och en som idag slår upp en dagstidning, studerar kraven i platsannonserna och försöker erinra sig hurdana de var för ett tiotal år sedan kan notera stora förändringar. Det har skett en breddning och förnyelse. Gamla yrken har utgått eller förändrats, nya har tillkommit. Utöver ett yrkeskunnande ställs ofta krav på social kompetens, på att kunna arbeta såväl självständigt som i grupp. Och IT-kompetens är i det närmaste ett självklart krav. Anställningsformen förändras också. Projektanställningar blir allt vanligare och tryggheten i den fasta tjänsten förekommer mindre ofta. Vad som kommer att hända i framtiden kan ingen berätta men att förändringarna kommer att fortsätta - det kan vi vara övertygade om.

Denna rapport

I denna rapport presenteras resultatet av en fallstudie om dimensionering av och valfrihet i utbildning på gymnasienivå i Sverige och Finland. Vi har genom att möta olika aktörer i sammanlagt sex regioner i de två länderna fått en bred belysning av frågorna om dimensionering, om valfrihet till och inom skolan samt med anknytning till detta om hur vägledningen fungerar. Arbetslivets roll i dessa sammanhang har fångats upp specifikt, men frågan om samverkan mellan skolan och arbetslivet har också tagits upp mer allmänt. Vi diskuterar slutligen också betydelsen av utbildning på gymnasienivå för lokal/regional utveckling - en fråga som allt oftare lyfts vid diskussion av regional utveckling och ekonomisk tillväxt.

Vi har velat relatera den kunskap vi fått genom våra intervjuer med sammanlagt drygt 150 personer till de olika förutsättningarna i de två länderna. Därför diskuterar vi i kapitel 3, Vilken utbildning erbjuds 16-åringarna? inledningsvis ett antal utgångspunkter för utbildningen på gymnasienivå. I följande kapitel ges först en översiktlig systembeskrivning för resp land. Denna följs av redovisning av fallstudiens resultat samt av en diskussion om tolkning av resultaten. Kapitelrubrikerna är: Dimensionering och valfrihet, Samverkan skola - arbetsliv, Varför vägledning? samt Skolans roll i regional/lokal utveckling.

Arbetsmarknaden förändras

Förändringarna på arbetsmarknaden leder till förväntningar och krav på utbildningssystemets innehåll och dimensionering. En förändrad efterfrågan på arbetskraft från näringslivet kan vara en långsiktig effekt av strukturförändringar, men kan också vara mer kortsiktigt konjunkturbetingat. Elevernas val av utbildning är en annan utgångspunkt för utbildningens dimensionering; ett val som grundas på olika faktorer med elevens intresse i centrum.

Sedan länge har arbetsmarknaden betraktats som en marknad där utbud och efterfrågan av arbetskraft ska balansera, men där sällan är fallet. En diskussion av dimensionering av utbildningen i förhållande till arbetsmarknaden har därför oftast fokuserats på en jämvikt på lokal eller regional nivå. Under senare år har en ny syn på lokala och

regionala arbetsmarknader vuxit fram. Nyckelord för att beskriva denna nya syn är dynamik, framför allt ifråga om geografisk rörlighet och rörlighet mellan yrken.

Intresset att tillgodose en arbetsmarknads behov av arbetskraft lokalt finns samtidigt som allt snabbare kommunikationer leder till en ökad rörlighet mot en internationell arbetsmarknad. Ett syfte med den decentralisering av skolan som skett är att skapa bättre förutsättningar för en lokal anpassning av utbildningen och för en ökad samverkan mellan olika aktörer.

Skolan har många intressenter

Den utbildning ungdomarna får på gymnasienivå - såväl innehåll som inriktning - är viktig för att individen ska kunna förbereda sig för ett vuxenliv och ett framtida arbetsliv. För arbetslivet är det vid rekrytering viktigt att få tag i rätt arbetskraft vid den tidpunkt då behovet uppstår. Det är många krav som arbetslivet ställer på utbildningen på gymnasienivå - krav som inte alltid skolan svarar upp emot. Frågan är var samhällets ansvar för arbetskraftens kompetens slutar och företagens börjar.

Ur samhällets synvinkel är en viktig roll för utbildning på gymnasienivå att medverka till att ungdomarna också utvecklas till goda medborgare i ett demokratiskt och jämlikt samhälle. Men samtidigt är det för den ekonomiska utvecklingen, såväl lokalt som nationellt, viktigt att ungdomarna får en kompetens som motsvarar arbetslivets behov.

De olika intressenternas krav kan vara motstridiga. Det innebär också stora svårigheter att väga samman dessa. Även om Sverige och Finland i mycket har en gemensam syn på skolans uppgift har man löst frågan om dimensionering av utbildningen på gymnasienivå och avvägningen mellan olika intressenters intressen på helt olika sätt. I den svenska skolan ska elevernas önskemål tillgodoses. I Finland ställs däremot kravet att dimensioneringen ska bygga på en avvägning mellan arbetslivets och elevernas behov.

Ett antal frågor att ta hand om

Nedan sammanfattar vi rapporten genom att diskutera tre områden; dimensioneringen, vägledningen samt skolan i den lokala utvecklingen. Vi avslutar varje del med att lyfta "ett antal frågor att ta hand om".

Vad avgör dimensioneringen?

I såväl Sverige som Finland fattas en stor del av dimensioneringsbesluten på lokal nivå. De mål som styr liksom den process som avgör dimensioneringen är dock mycket olika. Vad vi mött i båda länderna är ändå i hög grad likartade bilder - en organisation med en stor andel "standardutbud" mellan åren och med fasta resurser ifråga om utrustning, lokaler och lärare. Det finns många konserverande krafter också i det tänkande som föregår dimensioneringen.

Vilka möjligheter finns då att i praktiken leva upp till gällande krav på dimensionering? Är det t ex överhuvudtaget realistiskt att tro att utbudet vid de svenska gymnasieskolorna alltid ska kunna motsvara de sökande elevernas önskemål? Många små kommuner och skolor har ett begränsat elevunderlag och därmed små möjligheter att ge den flexibilitet som utbildning på gymnasienivå är avsedd att ge. Samverkan mellan huvudmännen är ofta svagt utvecklad. Vi ser också att dimensioneringen påverkas av om man upplever en konkurrenssituation, i allmänhet med ekonomiska förtecken, eller ser möj-

ligheter till samverkan mellan enheter. Kan ambitionen att leva upp till kravet på att tillgodose elevers önskemål medföra att incitament att tänka i nya banor och planera framåt blir svaga?

Det finns inte heller något enkelt sätt att tillgodose arbetslivets behov. Hur kan man veta vilka arbetslivets behov är? Vem ska uttrycka dessa? Är det arbetslivet lokalt, nationellt eller globalt som ska tillgodoses? Företagen kan i allmänhet överblicka en ganska begränsad framtid; det är ofta endast tal om månader. För att fånga upp arbetslivets framtida behov görs i Finland prognoser på såväl nationell som lokal nivå. Här görs också bedömningar av behoven på regional nivå. Men hur ska man veta vad som behövs i framtiden, vem ska veta detta och hur ska man våga ta risker och förändra? Något utvecklat samarbete mellan skolan och arbetslivet i samband med dimensionering mötte vi inte heller i Finland. Kan eleverna genom att ges möjlighet till fördomsfria val vara de som utvecklar nya mer framtidsinriktade utbildningar? Det fanns i fallstudierna många exempel på hur elevernas valfrihet begränsats på ett inte ändamålsenligt sätt.

Ett exempel från Sverige visade att rörligheten mellan yrken i viss mån fungerar väl, vilket indikerar att det inte finns behov av en mer exakt matchning mellan elevers intresse och arbetslivets behov. Utgående från fallstudierna kan man kanske för Finlands del dra slutsatsen att man mer än idag skulle kunna betona elevens val av utbildning och elevens val av kurser inom ramen av utbildningen. Och för båda länderna kan man kanske markera vikten av att utbilda både för geografisk rörlighet och för rörlighet mellan yrken. Men vilken modell för dimensionering som bäst svarar mot elevernas respektive arbetslivets behov besvarar inte fallstudierna.

Ett antal frågor att ta hand om:

- Är regelverken för ländernas dimensionering de rätta? Är t ex elevens önskemål ett tillräckligt kriterium för dimensionering? Kan en viss styrning mot arbetslivets behov - som ju redan idag sker också i Sverige - vara berättigad? Och hur vet man att en dimensionering är "rätt" avvägd mellan arbetslivets och elevens behov? Skulle det finnas skäl att i Finland betona elevens behov vid dimensionering av utbildning?
- Om det inte är realistiskt att tro att vi kan matcha utbudet optimalt både enligt elevernas och arbetslivets behov, borde inte då hellre eleverna färdigheter till livslångt lärande betonas? Kan detta göras dels genom att i högre grad ge elever möjlighet att välja kurser och skapa individuella studieprogram, dels genom att inte anpassa utbildningen i alltför hög grad lokalt utan ge eleverna färdigheter för geografisk rörlighet och rörlighet mellan yrken.
- "Kunskap" om ett förändrat framtida arbetsliv behöver tränga in i utbildningen på gymnasienivå - också i dimensioneringen. En ökad samverkan mellan skolor, kommuner och andra parter kan här ge ett bredare och mer genomtänkt utbud och även ge förutsättningar för nya kombinationer av utbildningar.
- I Finland har ett arbete påbörjats med samverkan mellan skolenheter och en diskussion över en större geografisk region om dimensioneringen. Man har här börjat utveckla strategier. Vi kan samtidigt se en risk i den splittring som gymnasieskolan i Sverige uppvisar med begränsat lokalt utbud. För vissa utbildningar krävs stora geografiska upptagningsområden. För att ge ungdomarna breda valmöjligheter vill vi

lyfta frågan också för Sveriges del om behovet av långsiktiga strategier för utbildet, lokalt i de olika kommunerna, men också i en samverkan regionalt över större geografiska områden.

Satsa på vägledning!

Antalet ingångar till utbildning på gymnasienivå har minskats med en breddning av de olika utbildningarna. Inom ramen för studierna gör de flesta elever ett stort antal val; val av inriktning, val av enstaka kurser. Många väljer också sin praktik. Behoven av vägledning och kontakter med arbetslivet har genom detta ökat.

Det är uppenbart att det råder olika syn på vilken information och vägledning eleverna ska få, hur de ska få denna och när under skoltiden som informationen ska komma in. De elever vi mött i båda länderna uttrycker ett missnöje med dagens situation - såväl med den information de får inför val till utbildning på gymnasienivå som med den information de får under studietiden. Det senare gäller kanske främst vilka möjligheter till arbete/fortsatta studier som finns efter genomförd utbildning, men också en mer allmän information om och kontakt med arbetslivet. De anser att de idag får ytterst begränsad information, de vet inte vem de ska vända sig till, vid direkt förfrågan får de information om olika utbildningar - vägledning är det knappast fråga om. Kan den höga frekvensen byten av utbildningsinriktningar vara ett uttryck för elevernas osäkerhet inför och därmed "felval" till utbildningen på gymnasienivå?

Vi har också mött en osäkerhet hos de ansvariga. Främst är det kanske fråga om vad vägledning ska vara - är det information eller är det en längre process i vilken också en påverkan kan/bör ske? Är det en begränsad information om utbildningar - eller en bredare information om och erfarenhet från arbetslivet - eller är det fråga om en individuell vägledning? Det är också delvis oklart hur ansvaret ska fördelas - är det studieväglärdarens/ studiehandledarens ansvar eller är det "allas" ansvar? Och vilken roll ska arbetslivet ha? Det är också uppenbart att eleverna i skolorna i praktiken möter olika synsätt på informationen beroende på vem som svarar för denna. Det finns således ett antal brister i och det råder stor osäkerhet i dagens system - såväl i Sverige som i Finland. Men vi mötte också på en ort i Finland en modell för studievägledningen, där ansvaret var väl fördelat och där även arbetslivet deltog.

Vi vill utifrån fallstudien peka på följande fråga att ta hand om:

Den information och vägledning som eleverna får del av inför de olika val de gör behöver omprövas i såväl Sverige som Finland. Det gäller såväl under grundskole- som gymnasietiden. Det gäller såväl val av yrke som val av utbildning. Inslag i detta kan t ex vara

- Bättre information om arbetsmarknadens behov genom utökade kontakter med arbetslivet
- En diskussion om framtida förändringar inom arbetslivet och vilka krav detta ställer på kompetens. Även detta kan ske i samarbete med arbetslivet
- Bättre information om och förberedelse för högskolestudier för alla - också för de elever som avser att välja/har valt studier med yrkesutbildning
- Utökad samverkan med arbetsförmedlingen/arbetskraftsbyrån

Skolan i den lokala utvecklingen

Tillgång till utbildning anges ofta som en grundförutsättning för lokal utveckling, i termer av ekonomisk tillväxt, flera jobb och en ökad välfärd. Intresset är ofta fokuserat till högskoleutbildning. Samtidigt har många satsningar på utbildning på gymnasienivå gjorts dels med tanke på att göra en ort mer attraktiv, dels med tanke på att erbjuda ungdomarna utbildning. Hur tillgång till utbildning och dess specifika utformning påverkar en ort/kommun finns idag begränsad kunskap om. Vi har mött en betoning av utbildningens - emellanåt skolans - betydelse i kommunala måldokument. Vi har i våra intervjuer med skolchefer/politiker mött synpunkter på skolans betydelse i detta sammanhang - däremot har vi inte mött denna diskussion från skolans sida. Vi har också sett att kommunerna i sitt näringslivsarbete - speciellt kommuner utan högskoleutbildning - markerar skolans stora betydelse för kommunens utveckling. Samtidigt blir skolans företrädare inte inkopplade i det strategiska långsiktiga arbetet kring kommunens framtid, där satsningar på skolan ingår bland de åtgärdsförslag som tas fram.

Den gymnasiala utbildningens betydelse för den lokala utvecklingen poängteras inte lika ofta som högskolans trots att den dels direkt förser arbetslivet med arbetskraft, dels gör detta indirekt genom att förse högskolan med studerande. De lokala anpassningar vi mött i vår studie rör framför allt befintlig industri. I några fall har vi dock sett exempel på hur nya utbildningar utvecklats, där en något vidare syn på framför allt anpassningen av utbildningsinnehållet utvecklats.

En annan diskussion är om det finns någon skillnad mellan olika storlek på kommuner/skolenheter i ambitionen att tillgodose och ev utveckla ett lokalt näringsliv. Vi har mött ett större lokalt tänkande i de små kommunerna, i vissa fall som ett uttryck för det bekymmer över utflyttningen av ungdomar som präglar dessa. Samtidigt behöver detta i sig inte ge några effekter på utbildningsutbudet. En fråga som betonats allra mest i de minsta kommunerna är om kommunen "tappar" elever som går vidare till studier på en annan ort. Det finns en ambivalens inom kommunerna; man vet att ungdomar behöver utbildning, man vet att en väl utbildad arbetskraft är en lokal tillgång - men man hyser samtidigt en stor oro för att de elever som utbildar sig vidare inte återkommer till hemtrakten. Vi har också mött en diskussion om aktiva åtgärder för att göra hembygden attraktiv att återvända till.

I Finland görs skolsammanslagningar när det gäller yrkesutbildningen till större enheter med varierat utbud, medan utvecklingen i Sverige under 90-talet gått mot en viss ökad splittring på små enheter med ett begränsat utbud. Betydelsen av detta för en lokal utveckling är svårtolkad. Finlands samkommuner möjliggör i princip en gemensam planering för en större region - något som kan ge synergieffekter. De mindre kommunerna i Sverige har - i de fall de köper tjänster från andra kommuner - ofta små möjligheter att påverka utbudet. Men om de finner rätt nisch kan en egen satsning - på gymnasieutbildning eventuellt i kombination med annan utbildning - bli en betydelsefull injektion för ortens utveckling.

Vår studie är begränsad och tolkningen av utbildningens betydelse för den lokala utvecklingen är sammansatt och svår att göra. Vi vill mot denna bakgrund speciellt peka på ett par "frågor att ta hand om" för vilka vi anser att ytterligare kunskap är angelägen:

- Det finns en begränsad kunskap om värdet - i termer av lokal utveckling - av att ha utbildning på gymnasienivå lokaliserad till en ort. En fråga i detta sammanhang är

hur en utökad samverkan med arbetslivet kan utveckla utbildningens roll?

- Vilken betydelse har organisationen för att främja en lokal/regional tillväxt respektive för att tillgodose elevernas val/arbetslivets behov?

2. Projektets syfte och erfarenheter

Syftet med denna undersökning är främst att få en ökad kunskap om hur matchningen sker mellan utbildning och arbetslivets behov samt att kunna göra jämförelser mellan hur olika aktörer arbetar för att påverka utbildningsutbudet inom och mellan olika regiontyper samt mellan olika länder. Ett annat syfte är att få erfarenheter från ett arbete på nordisk basis. Vilket mervärde ger det att göra en studie över flera länder?

Det finns många centrala frågeställningar inom detta område. Hur styrs utbildningens dimensionering? Hur påverkar arbetsmarknadens krav utbildningen? Vem beslutar, vilket beslutsunderlag grundas besluten på? På vilken nivå sker beslutsprocessen? Finns matchningsproblem mellan utbildningsutbud och arbetsmarknadens efterfrågan? Finns konflikter mellan elevens utbildningsval och arbetsmarknadens behov av kompetens?

Nordiska Ministerrådets arbetsgrupp för evaluering har utgjort beställare av och styrgrupp för projektet.

Projektet har begränsats till utbildning på gymnasienivå. Eftersom besluten om utbildningens dimensionering och inriktning i hög utsträckning tas på regional/lokal nivå har projektet genomförts genom ett antal fallstudier i ett urval regioner. Vi har använt begreppet för att visa att det i en region kan finnas ett beroende på gymnasienivå mellan en kommun/huvudman och omgivande kommuner.

Vi har skaffat oss kunskaper om hur dimensioneringen går till och hur valfriheten tillgodoses genom fallstudier i Sverige och Finland. Erfarenheter från Danmark, Island och Norge - med avseende på de frågor som aktualiserats av fallstudierna - har diskuterats vid ett seminarium med samtliga nordiska länder. Det material som då presenterades beträffande systembeskrivningar i dessa länder redovisas till viss del i denna rapport.

Fallstudierna bygger på en statistisk beskrivning av förutsättningarna (näringslivsstruktur, utbildningsutbud etc.) i de utvalda regionerna. Denna information har använts dels för urval av regioner dels i samband med intervjuerna och vid analys av projektets resultat. Vi har för att genomföra denna studie valt att genomföra totalt sex stycken fallstudier - tre i Sverige och tre i Finland. En förhållandevis stor möda har lagts ned på att identifiera regioner som i olika avseenden ska vara jämförbara i respektive land. Den geografiska nivån har varit 'pendlingsregioner', i Sverige definierade som lokala arbetsmarknadsregioner och i Finland som ekonomiska regioner. De olika studerade regionerna är: högskoleregionerna Växjö (här ingår bl a Tingsryds kommun) och Jyväskylä, industriregionerna Lidköping (här ingår bl a Götene kommun) och Tavastehus - samt landsbygdsregionerna Sunne och Närpes. (I bilaga 1 ges en mer ingående beskrivning av regionerna.)

Det lokala underlaget insamlades genom temaintervjuer med olika grupper av aktörer. Vi har vid intervjuerna följt en frågeguide med gemensamma frågeområden och delvis gemensamma delfrågor för de olika grupperna. Vi har mött skolan (elever, skolledning), huvudman (även i aktuella fall politiker), företrädare för arbetslivet samt arbetsmarknadsmyndigheten. (I bilaga 2 framgår vilka intervjuer som genomförts.)

Några erfarenheter av denna utvärdering

I denna utvärdering deltog bara två av de nordiska länderna, vilket begränsar resultatets värde samtidigt som det underlättade arbetet. Att jämföra de två ländernas system mer ingående och tolka likheter/skillnader vidgar referensramarna men samtidigt tar det tid i en komparativ undersökning att hitta jämförbara mätinstrument och det är inte alltid ens möjligt. Vissa uppgifter skulle ha behövts för att tolka resultaten, t ex om elevers rörlighet, om valfrihet eller om antagningen till gymnasieskolan. Begreppen i länderna är olika och gör lätt texterna svårförståeliga och tunga. Samma begrepp kan också tolkas olika i olika länder. (För att minska läsarens problem presenteras ett antal begrepp i bilaga 3.) I texten har vi koncentrerat oss på att ta fram det som markant skiljer sig mellan länderna. Vi har medvetet valt att inte detaljerat beskriva varken system eller fallstudier då det inte har betydelse för resultaten.

Intressant är att trots olikheterna i systemen ser verkligheten rätt lika ut. Ekonomin och status quo råder starkt. Där det sker en utveckling så tenderar det att bero på människor som samarbetar med andra människor. I undersökningen kommer vi också fram till vissa resultat som, trots olika system, överensstämmer för båda länderna, t ex behovet av studievägledning, samarbetet mellan skolor och samarbetet mellan skola och arbetsliv.

3.

Vilken utbildning erbjuds 16-åringarna?

Diskussionen om skolan rör sig på många sätt i samma banor i Sverige och Finland. Den gemensamma bakgrunden är att arbetslivet förändras jämt och ständigt, att en stor del av yrkena har blivit mer abstrakta och att kvalifikationskraven delvis har höjts. Man talar om lärande organisationer och livslångt lärande. Det här är bakgrunden till att man breddat utbildningen i Sverige och Finland. Eleven får en bred yrkeskompetens i grunden, en inblick i olika yrken inom ett större område, och specialiseringen sker genom elevens val under studierna och genom arbete och vuxenutbildning efter studierna. Den breda yrkeskompetensen ska förbättra individens rörlighet mellan yrken. Också med tanke på tillgången på arbetskraft är det positivt med yrkesmobilitet. Den breda utbildningen realiserades i Finland genom att utbildningsyrken sammanslogs i läroplansreformen 1995. Sverige genomgick den här förändringen redan 1991, då ca 500 specialiserade utbildningar inleddes i 16 nationella program.

De finländska och svenska läroplanerna, som ger skolorna och huvudmännen stora möjligheter att påverka innehållet i utbildningen, och den decentraliserade dimensioneringen av utbildningen har i syfte att förbättra beredskapen till snabba förändringar och ge möjligheter till lokala anpassningar. Ungefär så resonerar man, även om systemen ser olika ut, i Sverige och Finland.

Decentraliseringen

Inom de nationella ramarna för utbildningen har kommunerna och andra huvudmän för skolan i både Sverige och Finland en stor frihet att avgöra hur verksamheten ska genomföras. I Finland upprätthålls 30 procent av skolorna av kommuner, 59 procent av samkommuner och 11 procent av privata stiftelser eller aktiebolag. I Sverige upprätthålls största delen av skolorna av kommuner, men antalet fristående skolor ökar för närvarande. I t.ex. Växjö, som vi besökte, fanns det planer på att starta tre fristående skolor inom kort. Också de svenska landstingen upprätthåller utbildning, framförallt på omvårdnads- och naturbruksprogrammen.

I Sverige kan kommunerna uppgöra specialutformade program vid sidan av de nationella, t.ex. med inriktning mot den lokala industrin. Det här har ökat mångfalden i utbildningsutbudet. Omfattningen är 5 procent av det totala utbudet i Sverige. Finland har inte systemet med specialutformade program. Istället kan huvudmannen eller skolan anpassa lokalt inom de ramar de nationella läroplanerna ger. I Sverige trädde den nya ansvarsfördelningen mellan stat och kommun i kraft den 1 januari 1991. I Finland decentraliserades dimensioneringen 1998 när det gäller yrkesutbildningen, men redan tidigare när det gäller det teoretiska gymnasiet, och läroplanerna blev ramläroplaner i reformen 1995.

Teoretisk eller yrkesinriktad utbildning?

Sverige har en samlad gymnasieskola, Finland har teoretiska gymnasier och yrkesläroanstalter separat. I den svenska gymnasieskolan finns två studieförberedande program (det samhällsvetenskapliga och det naturvetenskapliga programmet), som på sätt och

vis motsvarar det finländska gymnasiet, som har bara en teoretisk linje med ämnen som fördjupar det som inlärts i grundskolan. De finländska eleverna kan genom sina kursval bygga upp individuella studieprogram. Gymnasiet i Finland bedriver mer samarbete än tidigare med yrkesutbildningen. De flesta skolor i Finland erbjuder dessutom numera sina elever möjlighet att kombinera olika utbildningar, så att elever tar delar av examina eller hela examina från en annan skola.

Trots utökat samarbete finns fortfarande stora olikheter mellan studieförberedande och yrkesinriktad utbildning i båda länderna. I Finland fortsätter 55 procent av dem som avslutar grundskolan i teoretiskt gymnasium. I Sverige är andelen som går på naturvetenskapligt eller samhällsvetenskapligt program drygt 40 procent - flera av de specialutformade programmen är dock varianter av dessa. Andelen överstiger emellertid inte 45 procent sammanlagt.

Utbildningssystemen i Sverige och Finland har en ambition som inte slagit igenom - än så länge lever traditionen att gå via gymnasium/studieförberedande program till högskola kvar. Både i Sverige och Finland mötte vi elever på yrkesprogram som uppfattade att de inte i praktiken fått den kompetens de skulle behöva för högskolestudier. Införandet av en yrkeshögskola i Finland (motsvarar närmast regionala högskolor och kvalificerad yrkesutbildning i Sverige), de större möjligheterna att kombinera yrkes- och gymnasieutbildning och den allmänna högskolebehörigheten kan på sikt förbättra yrkes elevernas benägenhet att fortsätta studera.

Bredd eller specialisering?

Antal ingångar och utgångar i utbildningen på gymnasienivå i Sverige och Finland

	Ingångar	Utgångar
Sverige	17	414
Finland	55	97

Det är svårt att jämföra graden av bredd och specialisering i yrkeskompetensen mellan länderna, eftersom systemen är så olika. Sverige har få ingångar med 16 nationella program, men många utgångar, vilket antyder att en stor specialisering skulle ske inom ramen för studierna. Inom programmen finns det 38 nationella grenar och utöver dessa finns det lokala grenar i ca 170 skolor. Dessutom finns ca 200 specialutformade program. Det stora flertalet elever i Sverige går emellertid i nationella program, vilket i praktiken innebär att en högre grad av specialisering gäller mindre än 10 procent av eleverna.

Finland har fler ingångar än Sverige, men färre utgångar. Finland halverade antalet ingångar år 1995 och kom då ner till 30 studieområden. I Finland tillkom den breda utbildningen genom att närstående utbildningsyrken fördes samman till en utbildning. I den nu pågående reformen ökar emellertid antalet ingångar till 54. Dessutom finns det teoretiska gymnasiet, som är en ingång. Den nya strukturen för yrkesutbildningen införs stegvis och kommer att leda till 96 utgångar plus studentexamen från gymnasiet. Finland har alltså bara en fjärdedel av Sveriges utgångar, men det beror i hög grad på att Finland inte har systemet med specialutformade program. De lokala yrkesspecialiseringarna i Finland kommer till genom att skolorna utnyttjar den valfrihet som de nationella läroplanerna ger. Hur många sådana specialiseringar som finns följs inte upp. I fallstudierna såg vi exempel på skolor som skapat nya inriktningar genom att kombinera

utbildningar från olika sektorer på ett nytt sätt. Antalet in- och utgångar i utbildningen säger någonting om systemen, men långtifrån allt.

Fortsatt studiekompetens för alla

Både Sverige och Finland har under 90-talet gått in för att all utbildning på gymnasienivå ska ge en allmän behörighet till högre studier. Gymnasieskolan i Sverige ska enligt reformen 1991 kvalificera eleverna 1) för ett deltagande i ett demokratiskt samhällsliv, 2) för ett utvecklande arbetsliv och 3) för vidare studier. Den aktuella läroplansreformen i Finland innebär att all yrkesutbildning (grundexamina) blir treårig och därför ger en allmän högskolebehörighet. Hittills har elever i tvåårig utbildning genom komplettering kunnat få samma behörighet. Det teoretiska gymnasiet i Finland är treårigt och har i uppgift att framförallt ge färdighet för fortsatta studier.

Teori och praktik

Praktiken är den största kontaktytan mellan skolan och arbetslivet. I Sverige har man krav på 15 veckors arbetsplatsförlagd utbildning i yrkesinriktad utbildning. I Finland leder pågående läroplansreform till att alla i yrkesutbildning får ca ett halvt års inläring i arbete. I Finland finns det en målsättning att var femte elev som påbörjar en yrkesutbildning år 2000 ska göra det med läroavtal (som lärling). Det innebär att eleven huvudsakligen lär sig på en arbetsplats och sedan får kompletterande teoriundervisning vid en yrkesläroanstalt. Också i Sverige prövar man olika modeller för lärlingsutbildningen. Tills vidare har omfattningen av dessa försök varit liten. Vi har inte studerat lärlingsutbildningen i fallstudierna.

Studieförberedande utbildning har i allmänhet obetydligt med praktik i bägge länderna. I princip är det möjligt att gymnasiet i Finland erbjuder 16 procent av studierna som inläring i arbete, men det är enstaka gymnasier som genomfört praktik i den omfattningen.

Danmark, Norge och Island

En decentralisering till regional nivå har skett i de andra nordiska länderna, förutom på Island där staten styr skolor på gymnasienivå, i Norge ansvarar fylkena, i Danmark ansvarar amten för utbildningen på gymnasienivå. Norge, Danmark och Island har fyraåriga studier och de två förstnämnda har mer arbetsplatsförlagd utbildning än vad Finland och Sverige har. Reform 94 i Norge innebär att antalet ingångar (grundkurser) minskade från 100 till 13, att allmänna studier infördes på alla grundkurser i år 1, med specialisering under följande studieår, varav två år försiggår i arbetslivet. De danska studierna består till 2/3 av praktik och ungefär var tredje elev startar direkt med praktik genom avtal, i likhet med läroavtalsutbildningen i Finland.

	Ingångar	Utgångar
Norge	13	216
Danmark	87	202

Danmark har ett allmänbildande gymnasium och ett gymnasium med två inriktningar,

en teknisk och en merkantil, och dessutom yrkesutbildning i separata skolor. En av Norges tretton grundkurser är mer teoretisk - den allmänna, ekonomiska och administrativa grundkursen. Island har dels tre akademiskt inriktade (språkliga, natur- eller samhällsvetenskapliga studier) och dels yrkesinriktade studier. Dessutom finns på Island konstlinjer och en allmän linje för elever som är osäkra över sitt studieval.

Norge har med sin reform eftersträvat en större vertikal mobilitet till högre studier. Man har förbättrat möjligheten att övergå från yrkes- till studieförberedande studier, fastän möjligheten att kombinera kurser minskat med reformen. I Norge har yrkesutbildningen blivit mer attraktiv, eftersom den ger samma studiekompetens som den studieförberedande. Också på Island vill man bättre än förut förbereda eleverna på fortsatta studier och arbetsliv.

Diskussion

Vi har en för alla obligatorisk nioårig grundskola och nästan hela årsklassen genomgår dessutom en numera jämbördig utbildning på gymnasienivå, som ger alla en allmän behörighet till högre utbildning. Också de med yrkesinriktad utbildning har möjlighet att fortsätta studera vid högskola, men de kan också gå ut i arbetslivet. Det här innebär att valet av slutlig utbildningsnivå inte ur individens synvinkel är avgjort i och med val av yrkesutbildning efter grundskolan. Det här är i alla fall det finländska och svenska systemets ambition. I praktiken ser vi däremot att valet av antingen studie- eller yrkesförberedande utbildning på gymnasienivå fortfarande i hög grad förutbestämmer om eleven fortsätter med högskolestudier eller inte.

Både Sverige och Finland har färre utbildningsingångar än under 80-talet. Systemet ska ge eleven en bredare yrkeskompetens i grunden och specialiseringen till ett visst yrke ska ske senare. Faktorer som tillgången på praktikplatser, utbudet på valfria kurser och vägledningen under studietiden blir viktigare än vad de tidigare varit, eftersom de påverkar specialiseringen. Tänkandet är rätt lika i de båda länderna, men t.ex. graden av specialisering varierar och är egentligen omöjlig att jämföra med de mått vi har i dag. Vi vet dessutom att skolorna i praktiken har möjlighet att påbörja yrkesspecialiseringen redan i ett tidigt skede av en elevs studier, vilket kan leda till minskad rörlighet mellan yrken i arbetslivet.

För att svara mot nya behov i samhället, kan helt nya yrkeskombinationer behövas - det visade t.ex. exemplen från Tavastehus och Växjö, som presenteras senare. I Sverige finns möjlighet att utforma ett specialutformat program, i Finland gäller det att laborera med de friheter läroplanerna inom två eller flera utbildningar ger.

Frågan om att ta in arbetslivet och andra grupper i skolans eller huvudmannens beslutsfattande blir intressantare ju mer av beslutsfattandet som sker på lokal nivå. I våra fallstudier studerade vi bl.a. i vilken mån man gjort detta och i vilken mån man anpassat till lokala behov.

4.

Dimensionering och valfrihet

Dimensioneringssystemet

Vem fattar beslut?

Dimensioneringsförfarandet reformerades i Sverige under åren 1991-94 och i Finland år 1998. Huvudmannastrukturen ger vissa ramar för hur dimensioneringen utformas. I Sverige upprätthåller, dimensionerar och finansierar kommunerna i hög grad gymnasieskolorna. Det är kommunerna som bär ansvaret för att alla får utbildning. De teoretiska gymnasierna upprätthålls också i Finland av kommunerna, som avgör dimensioneringen. Oftast fastställer kommunen ett minimimedeltal på grundskolans avgångsbetyg - alla sökande som har minst det medeltalet antas. När det gäller yrkesutbildningen fattar det finländska undervisningsministeriet beslut om varje huvudmans utbildningsuppgift. I den framgår på en grov nivå vilka områden huvudmannen kan ge undervisning inom och hur många elever huvudmannen totalt kan ha för att få statsfinansiering. Skolans huvudman preciserar årligen inom den här ramen vilken utbildning de erbjuder och för hur många elever. Platsantalet för den finländska läroavtalsutbildningen är inte begränsat för närvarande eftersom man vill utöka omfattningen av den här formen av yrkesutbildning.

På vilka grunder?

I både Sverige och Finland finns det mål om att hela årsklassen ska erbjudas utbildning på gymnasienivå. I Sverige är ansvaret kommunens. Det här kan vid behov genomföras med hjälp av samverkansavtal med andra kommuner. I Finland finns det en mera allmänt hållen nationell målsättning om att hela årsklassen ska erhålla utbildning på gymnasienivå.

I Sverige och Finland resonerar man väldigt olika om grunderna för dimensioneringen. I Sverige ska antalet platser på de olika programmen anpassas till elevernas önskemål. I Finland ska dimensioneringen av platser på olika utbildningsområden inom yrkesutbildningen utgå från en avvägning mellan arbetslivets och elevernas behov. I Finland bestämmer man först ett utbud, sedan konkurrerar sökande om platserna. I Sverige styr elevens val dimensioneringen. Den utökade praktiken gör emellertid skolorna mer beroende av tillgången på praktikplatser än förr. Utgående från de norska erfarenheterna av reform 94 är det ett tänkbart scenario att arbetslivets rådande behov kommer att styra alltmer. Skolor i både Sverige och Finland planerar emellertid olika typer av verkstadsundervisning, där elever som inte finner praktikplatser ska kunna praktisera.

Hur tillgodoses elevernas önskan?

Varken i Finland eller Sverige har eleverna en subjektiv rätt till utbildning. I Sverige betonas emellertid speciellt vikten av att elevens val tillgodoses och därför följer man med hur många som får sitt förstahandsval. I Finland följer man med hur många av de sökande som överhuvudtaget antas. Jämförbara mått för antagningsprocenten i Finland

och Sverige finns alltså inte i den normala statistikföringen. Senast har en finländsk studie över hur elevens förstahandsval infrias gjorts år 1994.

I Sverige får drygt 80 procent av eleverna sina förstahandsval tillgodosedda. Enligt utvärderingen från 1994 var motsvarande i Finland 87 procent. Hur läget är i dag i Finland vet vi egentligen inte, men det förefaller som om procenten sjunkit. Av alla som sökte vidare efter grundskolan i Finland antogs år 1997 totalt 91 procent (inkluderar alltså alla andrahandsval). I Finland fortsatte 88 procent av dem som slutade grundskolan år 1997 på gymnasienivå samma år, i Sverige 97 procent år 1998. Skillnaden beror delvis på att många av de elever som är osäkra över sitt studieval i Sverige finns i det individuella programmet (5,7 procent av samtliga elever 1998), som ingår i gymnasieskolan. Motsvarande elever i Finland finns i hög grad i ungdomsverkstäder som administrativt inte hör till utbildningssystemet. Både det individuella programmet och ungdomsverkstäderna har i syfte att slussa vidare de unga till en treårig utbildning.

Variationerna i antagningsprocent mellan olika program är stora i båda länderna. Lättast att få sina val tillgodosedda har de svenska elever som väljer studieförberedande program, nära 90 procent. Till övriga program antas ca 70 procent. Svårt är det t ex att komma in på utbildning till hårfrisör samt till hotell- och restaurangutbildning. Till det teoretiska gymnasiet i Finland antogs totalt 92 procent av de sökande (inkluderar alla andrahandsval). Svårast är det i Finland att antas till yrkesutbildningen inom fritidsverksamhet och idrott, social- och hälsovård och kultur.

För den svenska gymnasieskolan innebär kraven att tillgodose elevens önskemål bl.a. att det ska finnas elevplatser i kommunen eller i samverkansområdet för alla ungdomar som gått ut grundskolan. Efter studievalet väljer eleven inriktning (gren) och kurser inom ramen för studierna - hur dessa val tillgodoses har också stor betydelse för vilken arbetskraft vi sist och slutligen får. I Finland betonas inte elevens rätt till sitt förstahandsval. Eftersom det å ena sidan finns flera ingångar till utbildningen i Finland än i Sverige är det också svårare att tillgodose elevernas önskan, å andra sidan kan eleverna genom den riksomfattande elevansökan söka till alla utbildningar och inriktningar som erbjuds i landet. Eleven anger fem alternativ i prioritetsordning och antas enligt vissa kriterier till ett av dem.

Enligt de riksomfattande läroplanerna kan elever i teoretiskt gymnasium i Finland fritt välja 21-27 procent av kurserna. Kurserna kan väljas från vilket ämne och område som helst, också från andra skolor. Eleverna i yrkesutbildningen kan välja ca 17 procent av kurserna fritt, ofta från en kursbricka som deras skola erbjuder dem i samarbete med andra skolor. De valfria kurserna kan vara yrkes- eller intresseinriktade. De kan också kombineras med studentexamen. I praktiken erbjuds ändå inte alla elever samma valfrihet. Hur skolorna genomför valfriheten har stora konsekvenser för elevernas slutliga reella valmöjlighet. Också de svenska gymnasieeleverna gör många val under gymnasietiden, andelen fria val varierar dock mellan programmen.

Tillgången på arbetskraft är också beroende av utbudet på vuxenutbildning, fastän vi i den här rapporten begränsat oss till ungdomsutbildning. Vuxenutbildningen dimensioneras i samband med ungdomsutbildningen i Finland. I Sverige är systemen för ungdoms- och vuxenutbildning i allmänhet separata. Kommunen svarar dock för ungdomsutbildning samt vuxenutbildning inom såväl kommunal vuxenutbildning som kunskapslyftet.

Danmark, Norge och Island

I Norge ansvarar fylkeskommunerna för dimensioneringen av utbildningen på gymnasienivå, i Danmark ansvarar amten för de teoretiska gymnasieskolorna och yrkesskolorna är självständiga och statsfinansierade. I Danmark och på Island kan eleverna fritt söka till utbildning i hela landet, i Norge är utbudet begränsat till fylket och alla fylken kan inte erbjuda all utbildning. För tio utbildningsyrken har Danmark också infört begränsningar. I Norge har den utökade arbetsplatsförlagda utbildningen medfört att den rådande arbetsmarknadens behov alltmer börjat styra utbudet på utbildning, p.g.a. beroendet av tillgången på praktikplatser. Det har också lett till att fylkeskommunerna mer måste beakta olika aktörer i dimensioneringsprocessen, fastän Norge i princip, liksom i Sverige, ska utgå från elevernas intresse när utbildning erbjuds. Situationen är liknande i Danmark. Efter Reform 94 i Norge får ungefär 90 procent av alla sökande (inklusive sökande över 19 år) sitt första önskemål tillgodosett när det gäller grundkurs I och II i skola. Däremot har endast ca 60 procent av alla sökande antagits till en läroplats.

Vad visar fallstudierna?

Dimensioneringen i praktiken

Processen inför den slutliga dimensioneringen följer ett likartat mönster i de olika kommunerna i Sverige. Utbildningsutbudet fastslås av den politiska nämnden och bygger i stor utsträckning på befintlig organisation och på kunskap om antal elever. Efter att eleverna gjort en preliminär ansökan bestämmer nämnden en definitiv dimensionering. De kommuner vi mötte korrigerade i ytterst begränsad omfattning utbudet efter elevernas val. Gymnasieförordningen i Sverige reglerar hur platserna ska fördelas om antalet platser är färre än antalet sökande, men kommunerna avgör slutligt själva dimensioneringen. I Finland söker eleverna till den utbildning skolorna erbjuder genom gemensam elevansökan och antas enligt betyg, arbetserfarenhet och vissa andra villkor som fastställs på nationell nivå. En första antagning avgörs i juni, under sommaren matchas de elever och studieplatser "som blivit kvar". Det är vanligt att skolor tar in större grupper än planerat och att vissa grupper förblir halvfyllda.

Huvudman och skollledning i vardera landet är medvetna om gällande utgångspunkter för dimensioneringen. I Sverige säger man att man utgår från elevens val. En region hade uppställda mål för hur väl eleverna skulle få sina förstahandsval, fastän man var medveten om svårigheterna att nå målet inom alla program. Trots att elevens val är utgångspunkten fanns det också i skolorna i Sverige en strävan efter att följa med utvecklingen i arbetslivet. Utbudet diskuteras ofta i programråden. Vi träffade både lärare och representanter för arbetsliv och arbetsförmedling i Sverige som tyckte att utbudet i högre grad borde styras enligt behoven i arbetslivet.

Alla intervjuade i Finland nämnde att man dimensionerar utgående från både elevernas efterfrågan och arbetslivets behov. Flera nämnde att riktningen går mot att alltmer betona arbetslivets behov. För att få information om elevernas efterfrågan bygger man på tidigare erfarenhet av sökande. Skolorna hade olika metoder för att studera arbetslivets behov. Alla har direkt kontakt med företag, t.ex. genom arbetslivsdelegationerna. Det fanns skolor som sänt enkäter till företag och som följde med Arbetskraftsbyråns och regionala näringslivsorgans rapporter. Jyväskylä hade börjat systematisera den information som ska ligga som grund för dimensioneringen.

- Uppföljning av elevernas placering
I motiveringarna till utbildningslagarna från 1.1.1999 anmodas skolor i Finland att följa upp hur deras elever placeras efter utbildningen. I alla finländska fallstudier gjorde man detta, förutom vid ett gymnasium. Det fanns exempel på rektorer som intervjuar alla som avslutar studierna och skolor som senare sände enkäter till samma elever för att följa upp. Det fanns skolor som utnyttjade den uppföljningsstatistik som Statistik-centralen producerar för alla skolor i Finland. I Jväsckyläreregionen tas år 2000 i bruk en täckande uppföljning av elevernas placering i landskapet. I Sverige finns inte motsvarande krav på att följa upp eleverna. De skolor vi besökte hade inte heller mer än sporadisk kunskap om vad eleverna gör efter gymnasieskolan.
- Prognoser
I Finland byggs nationella och regionala prognosmodeller upp för utbildningen, både kvalitativa och kvantitativa prognoser och prognoser för en viss bransch. Speciellt i vår fallstudie i Jväsckylä tänkte man mycket framåt och utgick också från behoven hos kommande (önskade) företag. Där producerar ett regionalt näringslivs-politiskt utvecklings-center Jykes i samarbete med skolor och högskolor prognoser och framtidsscenarier för utbildningen. Samtliga intervjuade nämnde Jykes arbete som betydelsefullt.

I Tavastehus följde man med riksomfattande prognoser, men tyckte att det är svårt att prognostisera behov själv. Det talades t.ex. länge om stor arbetskraftsbrist inom maskin- och metallbranschen i Tavastehus och sedan minskade med ens de lokala metallföretagen personalen. För några år sedan fick skolan rådet av arbetsförmedlingen att inte ta in elever till bygg- och elbranschen, eftersom sysselsättningsmöjligheterna såg dåliga ut. Skolan tog ändå in elever som vanligt och snart visade det sig att det rädde brist på arbetskraft inom dessa branscher. Vad och vem ska man tro på, frågade sig skolans personal. Prognoser över arbetslivets förändring är inte något som diskuteras eller används i Sverige. För förändringar av gymnasieskolan redovisade dock ett par av kommunerna en planering över några år.

Vem deltar i processen?

- Eleven
Det fanns inga exempel på att elever skulle medverka i dimensioneringen annat än genom sina val av studier. De flesta intervjuade elever var nöjda med utbudet och hade antagits till önskad utbildning.
- Arbetslivets medverkan
Representanterna för arbetslivet var osäkra över sin roll i dimensioneringen. Samverkansorgan fanns inte heller vid alla skolor. De konkreta exempel som skolorna nämnde på att arbetslivet aktivt engagerat sig i dimensioneringen var få. Framförallt kunde vi se att arbetslivet påverkat vid start av nya utbildningar. De intervjuade arbetsgivarna i Finland var ändå nöjda med befintlig dimensionering och många tyckte att de indirekt kan påverka genom de diskussioner de för med lärare. I Jväsckylä hade arbetslivet tagit initiativ till att systematiskt få diskutera dimensioneringen med skolorna. Skolorna sade att det är svårt att få arbetsgivare att ställa upp på samarbete. Samtidigt mötte vi arbetsgivare som ville medverka mera. Erfarenheterna från Jväsckylä, där man systematiskt arbetat med samarbetet mellan arbetsliv och skola, var positiva.

- Arbetsförmedlingens medverkan

Det fanns inget organiserat samarbete mellan skolan och arbetsförmedlingen när det gällde dimensioneringen i fallstudierna och i allmänhet agerade inte arbetsförmedlingen heller på eget initiativ. Det fanns några exempel på diskussioner med arbetsförmedlingen.

- Lärare, rektor och studievägledare/studiehandledare

I vilken mån lärare, rektor och studievägledare deltar i dimensioneringen varierade mycket från region till region. Det fanns exempel på att rektor styrde i hög grad och exempel på lärare som tagit initiativ.

Om förändringar

I Sverige har kommunerna sedan 1991 själva dimensionerat utbildningen på gymnasienivå. I Finland fick huvudmännen den möjligheten först 1998 och vi mötte dels en ovana, dels en entusiasm inför att kunna genomföra efterlängtade förändringar. Gemensamt för de båda länderna är att man ändå har ett över åren relativt stabilt utbud av utbildning. I Tavastehusregionen finns det ett organ som skulle se över dubbleringar i regionens utbud, men det har visat sig att det är svårt för skolorna att avstå från utbildning de av tradition ordnat. Skolorna har byggt upp en infrastruktur, i form av främst lokaler, utrustning och lärare. Man kan ge vissa utbildningar och kan ta emot ett bestämt antal elever - i viss grad är man fastlåst. Vi såg exempel på att man avvaktat en lärares pensionering innan man lade ned utbildning inom ett föräldrat yrke. Det fanns exempel på mindre orter i Finland där man inte gjort förändringar i utbudet för att det upplevs som riskabelt. Man vill ha garantier för att man får tillräckligt mycket elever för att man ska våga investera i något nytt.

När förändringar görs är orsaken ofta resurser, men också sviktande efterfrågan från elever. I en kommun i Finland drog man in utbildningar som inte fick elever och som skulle ha krävt stora investeringar. Utbildningarna ersattes efter diskussion med lokala företag med dels en specialisering inom en närstående utbildning, dels av läroavtalsutbildning. Arbetslivets agerande kan vara avgörande. I en kommun i Sverige hade man problem med att få tillräckligt elever till två olika program. Det ena programmet lades ner utan att någon branschföreträdare protesterade. Man beslöt sig däremot för en fortsatt satsning på det andra programmet efter stark påtryckning från arbetslivet som behövde arbetskraft.

Det fanns också exempel på utbildningar som startats utgående från att man sett ett behov. I Växjö har det planerade Design- och möbelprogrammet utvecklats i samarbete med möbelbranschen i Lammhult och knyter an till att råvaran finns, att det finns en bra möbelindustri och goda designers. Medieutbildningen vid Broby Grafiska i Sunne uppkom också i samverkan med branschen. Också på andra orter både i Sverige och Finland fanns enstaka liknande exempel.

Exempel på matchningsproblem

Trots att både systemen och grunderna för dimensioneringen är olika i Finland och Sverige ser verkligheten, i alla fall i våra sex fallstudier, ändå väldigt lika ut. I praktiken kan inte kommunerna i Sverige helt och hållet utgå från elevernas efterfrågan på utbildning. För Finlands del kan man säga att även om matchningen mellan elevers och

arbetslivets behov finns inbyggd i dimensioneringen innebär det inte att man har klarat av att bygga upp ett optimalt utbildningsutbud för alla parter. Matchningsproblem, som leder till arbetslöshet och arbetskraftsbrist, finns i båda länderna.

Det finns olika typer av matchningsproblem. Eleverna intresserar sig kanske inte för en utbildning, trots goda sysselsättningsmöjligheter, eller en utbildning är populär bland unga, fastän yrket inte sysselsätter väl. Det finns också andra typer av matchningsproblem, som t.ex. berör kön eller region.

- Branscher med arbetskraftsbrist och brist på elever
Problem att rekrytera till industriprogrammet betonas i samtliga svenska kommuner. Också i Finland har det tidigare varit svårt att få elever till maskin- och metallbranschen. Under de senaste åren har man p.g.a. aktivt arbete, med industrin engagerad, fått tillräckligt med elever till utbildningen. Liknande utbildningar med det här problemet var VVS-, lantmäteribranschen och utbildningen inom rengöringsservice i Finland och omvårdnadsprogrammet i Sverige.
- Populär utbildning som inte sysselsätter
I Sverige ska skolorna tillgodose elevernas val också när det gäller branscher som inte sysselsätter. I Finland ska skolorna gallra bland sökande enligt arbetslivets behov. Frisörsutbildningen är ett typiskt exempel som alltid nämns i det här sammanhanget. Det är en utbildning, som inte sysselsätter i samma grad som elevernas intresse för yrket. I Sverige tar man, trots målsättning om att elevers val ska infrias, inte in alla elever som söker till frisörsutbildningen, utan en gallring sker. Om den sker med hänvisning till arbetslivets behov eller tillgången på lokaler och lärare vet vi inte på basis av den här utvärderingen. I Finland gallras de sökande genom det nationella antagningssystemet och delvis genom urvalsprov. Också när det gäller val av inriktning inom studierna finns det matchningsproblem. Inom social- och hälsovård i Finland vill många elever arbeta med barn, men p.g.a. det ökande behovet av äldreomsorg, slussar skolorna in en del elever i specialisering på äldreomsorg.
- Andra matchningsproblem
Arbetsförmedlingarna i Sverige hade flera åsikter om matchningen, bl.a. att det samtidigt som det råder brist på arbetskraft inom en bransch på en ort kan finnas utbildade arbetslösa inom samma bransch. Svenska arbetsgivare nämnde att det inte alltid är rätt elever som söker till en viss utbildning och att matchningen av elever och praktikplats borde vara bättre, eftersom praktikens betydelse är stor för hur eleven väljer att inrikta sig. I Finland har en del skolor infört urvalsprov till populära utbildningar för att kunna välja ut de mest motiverade och lämpade eleverna.

En arbetsförmedling tyckte att man i Sverige i högre grad borde dimensionera enligt arbetslivets behov, en annan att man borde betona utbildning för yrkesrörlighet istället för att försöka matcha utbildningsutbudet med det ständigt föränderliga arbetslivet. Vi såg också exempel på fungerande yrkesmobilitet i Sverige. På en ort rekryterade bilindustrin alla byggelever, som de ansåg kompetenta. På samma ort sysselsattes däremot inte floristerna varken av egen eller annan bransch. Det förefaller att finnas gränser för yrkesrörligheten.

Vi såg inte ett enda exempel på att man sporrat till för könen otraditionella yrkesval. Däremot såg vi en skola som sedan starten saknat utbildning som drar kvinnor.

På den här orten ledde det till att kvinnor i hög grad flyttar till högskoleorter eller blir arbetslösa på hemorten.

Storleken har betydelse

Storleken har betydelse, stora enheter och kommuner har vissa fördelar, små andra. I Tavastehus kunde man utnyttja stordriftsfördelar och "utbilda fler till samma pris". Därför var man missnöjd över att skolans utbildningsuppgift satt gränser för antal elever. I Jyväskylä, där några skolor gått samman under samma huvudman, kunde man se entusiasm inför möjligheten att minska på överlappningar i utbudet och att utnyttja synergieffekter mellan utbildningar inom helt olika områden. Samtidigt kunde man också se att stora orter, med heterogent arbetsliv, har svårare att översiktligt se matchningen mellan utbud och behov i olika branscher på orten.

På de små orterna hade skolorna en tydlig översikt över matchningen mellan utbildning och arbete, kanske för att vissa näringar dominerade. Mindre orter hade problem med att erbjuda ett brett utbud på utbildning. Samtidigt är också underlaget för snäva mer specialiserade eller dyrare utbildningar litet. Vi såg ändå positiva exempel på specialisering och lokal anpassning i små kommuner i Sverige, Sunne och Götene. I små kommuner såg vi en viss vilja att hålla kvar utbildning i egen kommun och i Sverige även att starta en egen skola. I en mindre glesbygdskommun såg man att höjd utbildningsbenägenhet både kunde vara positiv för regionen, men också leda till utflyttning.

Samverkan kan vara speciellt betydelsefull för en mindre skola eller en mindre kommun. Överenskommelser om profilering är ofta bättre lösningar än konkurrens. De små kommunerna är beroende av att deras ungdomar bereds plats i kringliggande kommuner. De som tar emot elever är intresserade av ett brett elevunderlag. I viss utsträckning mötte vi också konkurrens om eleverna. I Sverige fanns det inte exempel på samverkan mellan kommuner när det gäller att realisera valfriheten, medan dessa modeller är vanliga i Finland.

Valfrihetens betydelse

Alla de val som görs av eleverna inom ramen för studierna, val av inriktning, kurser och praktik, är viktiga med tanke på hur den kommande arbetskraften sist och slutligen blir utbildad och specialiserad.

I Finland erbjöd samtliga skolor sina elever möjligheten att kombinera en yrkes- och en studentexamen. I Finland byggs för många skolor gemensamma regionala kursutbud upp. Eleverna i Växjö, Tavastehus och Jyväskylä kunde välja mellan samtliga kurser som ordnas i kommunens skolor. Kommuner med stora kursutbud sade att utbudet nästan är alltför omfattande, samtidigt som alla kurser ändå inte kan starta. Vi besökte en finländsk skola där en tredjedel av eleverna valt någon kurs från en annan skola. Det fanns mindre kommuner som hade svårigheter att erbjuda ett tillräckligt brett utbud och att förverkliga det. I Sverige samläste man med kom vux för att få ett bredare elevunderlag. Också i Finland undervisas unga och vuxna i hög grad i samma grupper inom yrkesutbildningen. Vi såg inga exempel, vare sig i Finland eller Sverige, på att man skulle följa upp hur väl elevernas kursval tillgodoses. Systemen är olika i alla skolor och det är svårt att finna jämförande mått på valfrihet.

Det finns stora variationer i innehållet i kursutbudet kommuner och skolor emellan. I Finland fanns det skolor som ville erbjuda specialiserande yrkesinriktade kurser och

skolor som huvudsakligen ville erbjuda kompletterande, annorlunda kurser. Man sade också att kurserna utformas enligt elevernas önskan, lärarnas kunnande och enligt det lokala arbetslivets behov. Principen att eleverna får föreslå kurser finns i båda länderna och möjligheten påpekades vid de flesta skolor. Samtidigt förefaller det här vara mer en teoretisk möjlighet än praktisk verklighet - vi mötte något enstaka exempel. Det var många lärare i Finland som nämnde att en fördel med gemensam kursbricka med andra skolor är att de kan erbjuda bättre kurser i företagsamhet. Företagskurserna lockade däremot inte alls elever.

Eleverna gav både positiva och negativa exempel på valfriheten. Ett exempel vi mötte när det gäller grenval i Sverige är en elev som ville bli husmålare, men som fick nöja sig med husbyggare eftersom bägge grenarna hör till samma nationella program. Vi mötte också en elev som hellre velat studera på annan ort än hemorten, men inte getts möjlighet till detta. Eleverna i Växjö ville ha ett mer realistiskt kursutbud, som kan tillgodos. I Tingsryd och Sunne ansåg eleverna att valmöjligheterna är för små. Speciellt pekade man på bristande möjligheter att läsa språk. Vi såg också att skolor genomför valfriheten på olika sätt. En del skolor övertalar eleverna att göra vissa val. En del låter hela grupper genomgå samma kurser genom att majoritetsbeslut avgör valet. Vi mötte elever som inte visste att de får välja kurser från andra skolor, men också t.ex. en målmedveten elev som exakt visste vilken kurs han behövde i sina yrkesplaner och var glad över att möjligheten getts honom vid en annan skola. Det är speciellt de målmedvetna eleverna som kan utnyttja valfriheten maximalt, visar fallstudierna. Elever med osäkra framtidsplaner är också osäkra i kursvalen. Många elever valde gärna idrott, dans eller matlagning. Yrkeslärare kunde tycka att den här typen av kurser inte är viktiga, medan en elev t.ex. tyckte att det är viktigt att lära sig laga mat själv. Flertalet av eleverna sade ändå att de väljer kurser enligt sina yrkesplaner. De här eleverna väljer i hög grad yrkeskurser, men också t.ex. språk som de tänker sig att de ska behöva i sitt yrke. Eleverna hade i allmänhet gjort medvetna val.

Arbetsgivare i Sverige och Finland framhöll att det är bra med fria val för att motivera eleverna och att elever som tänkt fortsätta studera kan välja kurser strategiskt. Arbetsgivarna tyckte också att elever inte alltid handleds väl i valen och väljer bort sådant som är viktigt, t.ex. arbetarskydd. Såväl arbetsgivarna som arbetsförmedlingen poängterade betydelsen av att eleverna känner till konsekvenserna av de val de gör. Många elever påpekade att de är tvungna "att ta reda på allt själva". Vi träffade inga arbetsgivare som haft möjlighet att påverka utbudet och de kände inte till skolornas kursutbud.

Det finns matchningsproblem också i valen av kurser, precis som när det gäller val av utbildning. Det finns t.ex. kurser som elever inte vill välja, även om det kunnande de skulle få genom kursen kunde sysselsätta dem väl i arbetslivet. Speciellt arbetsgivarna tog upp det här som ett problem. Det fanns lärare som såg de möjligheter valfriheten kan ge när det gäller att utnyttja synergieffekter mellan olika branscher, t.ex. genom att kombinera vård och skönhet, hemvård och teknik eller hemvård och kosthåll. Det fanns också en mindre grupp elever som var inställd på den här typen av kombinationer. Vi mötte t.ex. en elev som var besviken över att eleverna inom en tekniskt inriktad utbildning inte fick möjlighet att välja konstnärliga kurser, som hon ansåg att behövs inom hennes yrke, till en följd av alla de förändringar som skett inom branschen under 90-talet.

Diskussion

I båda länderna fattas dimensioneringsbesluten på lokal nivå. Sverige har ett försprång på sju år. Där fick kommunerna ansvaret 1991, i Finland 1998. Den process som avgör dimensioneringen av gymnasieutbildningen är olika i Sverige och Finland. Vad gäller synsätt och målformuleringar märks också en tydlig skillnad mellan de två länderna. I den svenska skolan ska elevernas önskemål tillgodoses. I Finland ska man göra en avvägning mellan arbetslivets och elevernas behov. Den dimensionering vi möter i båda länderna är trots allt ändå i hög grad en organisation med en stor andel standardutbud mellan åren, med fasta tillgångar i utrustning, lokaler och lärare. Professor Hannele Niemi (1999) har i sin forskning kommit fram till att samverkan och kommunikation mellan olika parter leder till nytänkande. Skolor som inte samarbetar med andra parter är lösryckta från helheten och ser inte förändrade behov i samhället omkring sig, utan arbetar på som de alltid gjort. I föränderliga situationer är det särskilt viktigt att se framåt och bemöta osäkerheten, se på sina rutiner ur synvinkeln: vad behöver eleverna i framtiden? Det här har man inte alltid lyckats förverkliga i våra fallstudier. Men vi såg också bra exempel på samverkan.

Vi har Sveriges modell, som utgår från elevens intresse och tanken om att individerna är rörliga mellan olika yrken. Det här tänkandet innebär att det inte gör så mycket om vi t.ex. får för många frisörer, för de kan sysselsättas inom någon annan bransch. En utbildning som ger bred yrkeskompetens underlättar också yrkesmobiliteten. Man kan t.ex. fråga sig hur relevant dimensioneringen av ingångar överhuvudtaget är i och med att utbildningen breddats. I viss mån verkar den svenska modellen med utgångspunkt i elevens intresse fungera väl, enligt fallstudierna. Vi hade exemplet på byggelever som sysselsätts av bilindustrin, men det fanns gränser för rörligheten mellan yrken. Floristerna sysselsattes inte. Därför är kanske kraven på ett visst styrande av elevens val mot arbetslivets behov ändå berättigade? I praktiken hade också de svenska skolorna och kommunerna närmat sig arbetslivet och inte alltid infriat elevers alla studieönskemål.

Exemplen på arbetslivsinriktade nysatsningar är i båda länderna mest inriktade på dagens näringsliv och i allmänhet mot lokala större industriföretag. Jyväskylä var den enda ort där man tydligt tänkte framåt. I Finland fanns överlag en stark medvetenhet om arbetslivets aktuella behov, men också om framtida behov. Man talade t.ex. på alla orter om prognostisering, men man var villrådig - hur ska man veta vad som behövs i framtiden, vem ska veta detta och hur ska man våga ta risker och förändra? Företagens uttalade behov och t.o.m. arbetsförmedlingens syn på läget hade i vissa fall visat sig vara alltför kortsiktiga.

Kan eleven göra långsiktigt kloka val, som kan bidra till utvecklingen av arbetslivet i en region? I viss mån gav fallstudierna belägg för att i alla fall en del elever har beredskap till att välja inte bara förnuftigt utan också fördomsfritt så att nya yrkeskombinationer och nya nischer kan uppkomma. Vi såg dessvärre exempel på att de här eleverna inte alltid fick möjlighet att ta de kurser de skulle behöva. Skolorna erbjöd t.o.m. eleverna mindre valfrihet än vad nationella läroplaner kräver. Valfriheten är viktig eftersom de målmedvetna, företagsamma eleverna kan välja på så vis att nytt kan uppkomma. De osäkra eleverna behöver istället en god vägledning. Valet av kurser, inriktning och praktik har blivit allt viktigare. Därför borde tyngdpunkten i skolans arbete kanske i högre grad läggas vid dessa faktorer och vid vägledningen.

På små orter hotade av utflyttning föreföll det att finnas fler hinder, speciellt i mindre skolor, för att realisera förändringar även om behoven där kunde vara större. En mindre ort med en dominerande näring kan dessutom bli sårbar och beroende. Elevunderlaget är litet, arbetslivet begränsat och det kan upplevas som en stor risk att göra förändringar och investera i nytt. En stor enhet med stort verksamhetsområde har större möjligheter att ta risker och pröva sig fram för att finna ett fungerande utbildningsutbud. Bland fallstudierna såg vi emellertid också mycket lyckade lösningar och nytänkande på de små orterna. Storleken har konsekvenser också för hur väl valfriheten kan tillgodoses. Å andra sidan såg vi också stora skolor som i hög grad begränsade sina elevers valmöjligheter, fast man haft alla möjligheter till friare val. Det finns inte tillräckligt mycket kunnande om valfriheten. Kommunerna följer inte upp den och det existerar inte jämförbara mått.

Skolnätet utvecklas i något olika riktning i Sverige och Finland. Nya mindre gymnasieskolor har startats i Sverige under 90-talet och vi kunde se detta i fallstudierna. Skolorna i Finland går samman till stora enheter med ett mer varierat utbud och medelstorleken på skolorna har ökat ordentligt. I Sverige såg vi ett visst samarbete mellan kommunerna när det gäller dimensioneringen, även om konkurrens också förekommer. I Finland samarbetade man mycket när det gäller valfrihetens genomförande och i någon mån när det gäller dimensionering och profilering. En större samverkan mellan skolor, kommuner och andra parter kunde ge ett bredare, mer genomtänkt utbud.

5.

Samverkan skola - arbetsliv

En av den gymnasiala utbildningens huvuduppgifter är att förbereda ungdomarna för arbetslivet. En betydelsefull del i detta är att ge utbildningen en anknytning till närsmhället t ex genom ett utbyte med det lokala näringslivet. En annan är att generellt ge ungdomarna information om arbetslivets förutsättningar och förändringar. Att en samverkan mellan skolan och arbetslivet är positiv och nödvändig framhålls i många olika sammanhang.

Den konkreta samverkan kan ha olika syften och ske på olika sätt. Den kan också ske på olika nivåer, från nationell utformning av utbildningen eller olika styrdokument till en mycket konkret samverkan mellan en lärare, ett företag och en enskild elev. Skolan har generellt ett behov av att följa arbetslivets utveckling, vilket kan göras "teoretiskt" men också genom konkreta kontakter med företag. Den har också behov av att hålla sig à jour med den tekniska utvecklingen - samutnyttjande med näringslivet om utrustning kan vara ett alternativ. Eleverna behöver kunskaper om och erfarenheter från arbetslivet inför sina val av yrkesinriktning. För enskilda företag framhålls ofta att ett viktigt intresse för att engagera sig i skolan är för att kunna rekrytera ny arbetskraft - en praktik leder också ofta till syssel-sättning. Eleverna kan också bidra med ny kompetens redan under sina praktikperioder. Sätten för samverkan är många: rådgivande grupper, praktik, studiebesök, kundarbeten, mentorskap, samverkan kring Ung Företagsamhet är bara några.

Vad gäller i de nordiska länderna?

I Sverige ställs i läroplanen ett allmänt krav på gymnasieskolan att eleverna ska få kännedom om arbetslivets villkor. Det finns också ett krav på arbetsplatsförlagd utbildning. En arbetsgrupp med bland andra representanter för arbetsmarknadens parter har 1998 tillsatts vid utbildningsdepartementet för diskussion av skola - arbetslivsfrågor.

Gruppens uppgift är bland annat att ge förslag till utvecklat samarbete mellan skola och arbetsliv samt till en reguljär lärlingsutbildning. Några krav på formaliserad samverkan med arbetslivet finns inte i det svenska systemet. I allmänhet finns dock en av skolan initierad samverkan i form av programråd mellan gymnasieskolan och arbetslivet kopplad till de olika programmen med yrkesämnen. I dessa ingår bland andra företrädare för arbetstagare och arbetsgivare.

Finlands regering har slagit fast att utbildning och arbetsliv ska närma sig varandra både för att göra det smidigare för individerna och för att förbättra sysselsättningen och förnya produktionsstrukturen. Konkret innebär detta bl a att inläring i arbete (praktik) utökas till att omfatta ungefär ett halvt studieår och att läroavtalsutbildningens omfattning utökas. Man fortsätter utveckla företagsamhet i undervisningen, t ex i form av elev - och fadderföretag (Ung företagsamhet), vid sidan av de traditionella företagskurserna. Av tradition spelar också kundarbeten, ofta i form av större projekt, en viktig roll. En annan form av samverkan är t ex arbetslivsdelegationer (som motsvarar programråden i Sverige) och möjligheter för lärare att gå ut i arbetslivet. Väglednings- och rekryteringstjänster för eleverna ska utvecklas i samarbete mellan skola och arbetsmyn-

digheter. I Finland finns avsikter att införa yrkesprov som tar sikte också på praktiskt kunnande och där arbetslivsrepresentanter deltar i elevbedömningen. Ett försök påbörjas under år 1999.

Under det finländska undervisningsministeriet lyder sex utbildningskommissioner som representerar alla utbildningsområden inom yrkes- och högskoleutbildningen. I dessa ingår representanter för både arbetsliv och skola. Till kommissionernas uppgifter hör bland annat att följa upp och ta ställning till utbildningsutbudet och de utbildningsprognoser som förvaltningen producerar. På regional nivå finns tre instanser, förbunden på landskapsnivå bestående av medlemskommuner, samt staten genom länsstyrelserna och arbeidskrafts- och näringscentralerna (s k TE-centraler). Alla tre instanserna har till uppgift att koordinera utbildningsutbud- och innehåll med arbetslivets behov i syfte att främja regional utveckling - dock utan rätt att besluta. Det är relativt vanligt att t ex prognostiseringssystem för en viss region utvecklas i samarbete mellan företag, skolor och forskningsinstitutioner.

I Danmark resp Norge finns samverkan mellan utbildning och arbetsliv reglerad på olika nivåer. I båda länderna ska samverkan för de yrkesinriktade utbildningarna ske såväl nationellt som regionalt och lokalt på skolnivå. I Danmark finns ett system med så kallade 3-parts samverkan, med styrning på tre nivåer; i rådgivande och lagförberedande organ, på utbildningarnas bekantgörelseniveau (branschens FU bestämmer innehållet i yrkesämnena) samt på skol- och undervisningsnivå

Det finns i Danmark dessutom regionala samarbetsorganisationer mellan yrkesskolorna, arbetsförmedlingen, arbetsgivare och arbetstagare som tar upp arbetsmarknads- och utbildningspolitiska frågor. En ytterligare del av samverkan är att personer som utsetts av aktuell bransch ska bedöma eleverna i deras slutexamen - svendeproven.

I Norge krävde företagens och arbetstagarnas organisationer gemensamt en effektivare och mer översiktlig struktur för yrkesutbildningen. Parterna bidrog på så vis till legitimering av genomförandet av Reform 94. Arbetsgivarna tillförsäkrades samtidigt ett fortsatt inflytande. Idag ingår arbetsmarknadens parter i styrorgan på såväl nationell, som regional och lokal nivå. Dessa har - från att förvalta lärlingsordningen - allt mer övergått till att fungera som rådgivande organ till offentliga myndigheter.

Också i såväl Danmark som Norge sker mycket av kontakten mellan skolan och arbetslivet i samband med elevernas praktik. I Norge har Reform 94 lett till att vissa branscher fått svårigheter med rekrytering och rekryterar färre lärlingar än tidigare - framför allt gäller detta för hantverket.

Fallstudiens resultat

Samverkan viktig enligt kommunens måldokument

I såväl skolan som inom arbetslivet såg vi i fallstudierna en medvetenhet om behoven av en samverkan. Betydelsen har i Sverige markerats i olika kommunala måldokument angående skolan. "Varje gymnasieskola ska upprätta en plan för hur kontakterna mellan skolan och näringslivet ska utvecklas", "Varje skola ska ha en arbetsplan för elevernas studie- och arbetslivsorientering", "Företrädare för arbetsliv (bör få) större delaktighet i skolans utveckling" samt att "Markerad koppling ska finnas mellan kommunens näringsliv och skolornas utbud" är några exempel.

I Finland saknas målformuleringar i de regioner vi besökte. Man hänvisade i allmänhet till kursen i företagsamhet i läroplanen.

Programråd/arbetslivsdelegationer finns i allmänhet

Till yrkesutbildningen finns i allmänhet programråd/arbetslivsdelegationer knutna till de olika utbildningarna - ibland till olika grenar/inriktningar. I de här samverkansorganen ingår representanter för arbetsgivare, arbetstagare, skolan samt i de svenska vanligen också politiker. Eleverna deltar inte i dessa och känner ofta inte heller till deras existens. Ett undantag är de elever i Sunne som deltar i de programråd som finns till det grafiska programmet, medieprogrammet samt hotell- och restaurangprogrammet.

Det finns stora variationer i rådens/delegationernas aktivitet. Från flera skolor och huvudmän (gäller Sverige) framhåller man att dessa råd ofta fungerar mindre bra; deltagandet är dåligt och det finns bara ett fåtal arbetsgivare som är engagerade. Några av de arbetsgivare vi mötte var också medlemmar i programråden. De uttryckte en viss osäkerhet inför sin roll i råden. I Tavastehus och Jyväskylä framhöll dock såväl arbetsgivare som skolans företrädare att arbetslivet deltog i och gav idéer i delegationernas diskussioner om dimensionering. Däremot hade delegationerna inte tagit ställning till de fritt valbara kurserna, där de verkligen skulle ha möjlighet att anpassa lokalt.

Övrig samverkan

Verksamheten i samverkansorganen och samverkan kring inläring i arbete eller arbetsplatsförlagd utbildning är de mest påtagliga och oftast förekommande kontakterna mellan skolan och arbetslivet. Övrig samverkan som lyfts som betydelsefull av skolorna/huvudmännen är samverkan för att ta fram utbildningar inriktade mot det lokala näringslivet. I dessa sammanhang har näringslivet engagerat sig på olika sätt: deltagit i diskussion kring kursinnehåll, informerat eleverna i skolan för att få sökande, initierat och deltagit i diskussion kring uppläggning av programmet. Vi har också mött ett par exempel på samverkan genom speciella seminarier mellan skolan och arbetslivet för att just diskutera samarbete.

I Sunne finns en arbetsgrupp för utveckling av skola - arbetslivskontakter. Inom dess verksamhet har genomförts ett program där lärare besökt arbetslivet. Arbetsgruppen kommer bland annat att ansvara för en information till mellanstadiet om arbetslivet. I projektet har ställts samman vad 12 arbetsgivare kan göra för att utöka skola - arbetslivskontakterna, från förskolan till gymnasiet. I Finland säger lärarna att de har fungerande direktkontakt, dock sporadisk, med lokala företag. Jyväskylä gav exempel på ett systematiskt samarbete med arbetslivet som gällde såväl inläring i arbete, framtidsprognoser, dimensionering som studiehandledning.

En viktig del av kontakten skola - arbetsliv som framhålls framför allt från de finländska skolorna är kundarbeten. Detta är en verksamhet som i hög grad utnyttjas för alla linjer framhåller man vid samtliga intervjuer från såväl skolan som från arbetslivet. Eleverna tycker också att detta är bra "Kunderna kan ge viktig respons på arbeten, även negativ", vilket eleverna upplever som nyttigt. Kosthållssidan har t ex en butik och skönhetsbranschen en frisersalong. Från de svenska skolorna, framför allt för hotell- och restaurangverksamheten, har vi fått olika exempel på kundarbeten av liknande slag.

Olika kulturer präglar skolan respektive arbetslivet

Det gavs vid intervjuerna olika exempel på hur samverkan mellan skolan och arbetslivet fungerar - och inte fungerar. Här finns en skillnad mellan länderna.

I Sverige mötte vi i en kommun arbetsgivare som betonade att skolan är en värld för sig och att skolan vet väldigt lite om verkligheten. I en annan kommun föreslog arbetsgivarna att lärarna bör få pröva på produktionen - för att lära känna näringslivet. Generellt var de arbetsgivare vi mötte positivt inställda till arbetsplatsförlagd utbildning. Från en skola markerade man att det kan vara svårt att mötas genom att skolan tänker långsiktigt och arbetslivet kortsiktigt. I flera av intervjuerna mötte vi såväl från skolan som arbetslivet inställningen att man borde göra något för att öka samverkan.

I Finland mötte vi flera arbetsgivarna som betonade elevernas kompetens och att skolan och de studerande har mycket att ge arbetsplatserna. Eleverna genomför t ex olika utredningar och kundundersökningar. Man sam använder apparatur, företagen tar emot lärare på praktik och byter kunskap och information. Och att dialogen mellan skolan och arbetslivet har blivit bättre uttrycks från såväl skola som arbetsliv. Också vid det teoretiska gymnasiet i Närpes är kommunen och skolan nöjda med företagets sätt att ställa upp. Vid läroanstalten inom servicebranschen i Jyväskylä, där man deltagit i ett försök som inneburit att eleverna fått nästan ett års inläring i arbete, ser arbetslivet mycket positivt på detta. En målmedveten satsning på praktiken har lett till att sammanlagt tusen företag erbjuder praktik till huvudmannens tre skolor. Att en person per företag utbildas till handledare uppskattas av arbetsgivarna. Arbetsgivarna ser också mycket positivt på den utvärdering som görs av varje praktikant (och målformulering i början av praktiken) där handledaren, läraren och den studerande deltar.

Gemensamt för båda länderna är att mycket få initiativ till kontakt tagits från arbetslivet - det är skolan som tar initiativen.

Elevernas syn på samverkan

Eleverna kan möta arbetslivet på olika sätt. Möta en arbetsplats genom praktik, möta representanter för näringslivet på annat sätt, få information om arbetslivet lokalt, regionalt eller internationellt. Ingen av eleverna har uppfattat att de fått information om arbetslivet i ett vidare perspektiv - vilka förändringar sker i näringslivets struktur, vilka krav ställer en arbetsgivare, vad ska jag satsa på för att "bli gångbar" på arbetsmarknaden etc.

De elever som haft arbetsplatsförlagd utbildning/inläring i arbetet är genomgående mycket nöjda med denna. Eleverna på de studieförberedande utbildningarna har haft mycket begränsade kontakter med arbetslivet och inte heller fått information om detta. Samtidigt är denna typ av information "kanske allra viktigast för denna grupp" funderar en elev mot bakgrund av att de som går program med yrkesämnena kanske oftare har en mer konkret yrkesinriktning.

Eleverna på samhälls- och naturvetenskapsprogrammen i Tingsryd liksom eleverna vid det teoretiska gymnasiet i Närpes har haft 1-2 veckors praktik. För de övriga eleverna vi mött på de studieförberedande utbildningarna har arbetslivskontakterna bestått av något enstaka studiebesök med anknytning till en genomförd kurs.

Diskussion

I detta kapitel återges ett antal citat med målformuleringar om samverkan skola - arbetsliv i Sverige. Ser vi till fallstudiens resultat så är steget långt innan dessa ganska allmänt formulerade mål kan anses uppnådda. Vid intervjuerna framhålls från alla parter vikten av en ökad samverkan mellan skolan och arbetslivet - men man har ingen gemensam syn på syftet med samarbetet och på vilka konkreta former det ska ta. Arbetsgivarna uttrycker stora krav; eleverna ska utveckla en betydande social kompetens och de måste ges ett större yrkeskunnande och teoretisk kunskap än dagens utbildning ger. De arbetsgivare vi intervjuade visar samtidigt relativt stor okunskap om utbildningsinnehållet också i Finland, vilket flera av dem också öppet redovisar. Samtidigt visar sig skolorna och huvudmännen ha begränsad kunskap om elevernas kompetens inför arbetsliv och högre utbildning.

Något som framhålls från båda parter - speciellt i Sverige - är att utgångspunkterna är så olika, skolan tänker och arbetar långsiktigt medan näringslivet har en betydligt kortare sikt i sina åtaganden. Från skolorna kan man mot den bakgrunden se en fara i att arbetslivet får ett för stort inflytande och man hyser en viss rädsla för att ett samarbete medför en större anpassning till näringslivets kortsiktighet.

Den samverkan som finns är i hög grad koncentrerad till yrkesutbildningen. Och praktiken framhålls som den viktigaste formen av samarbete. Den har utformats olika men gemensamt är att denna för alla innebär ett konkret inslag och en anledning att ta kontakt - man vet vad som förväntas från båda hållen. Detta innebär också att det i stor utsträckning är den ansvariga läraren som upprätthåller kontakten med "sina" företag. Systemet blir sårbart och beroende av enskilda personer. Exemplet från Jyväskylä visar hur man på ett positivt sätt systematiskt arbetat med samverkan med företag när det gäller inläringen i arbetet.

En nyligen publicerad utvärdering av maskin- och metall- samt elutbildningen i Finland stödjer de iakttagelser vi gjorde vid våra fallstudier. I utvärderingen konstaterades att lärarna är betydligt mer negativa mot praktiken än de studerande. De flesta lärare tycker att handledningen på arbetsplatsen inte håller måttet. Eleverna tyckte däremot att de lär sig bättre genom praktik än genom undervisning och att de får en god handledning på praktikplatserna, t.o.m. en bättre handledning i sin individuella professionella utveckling än på skolan. Lärarna tyckte att de har för lite tid att hålla kontakt med praktikplatserna och ville utveckla just denna bit, något som skolan i Jyväskylä i vår fallstudie gått in för.

Vi har mött ett fåtal exempel på organiserat samarbete mellan de studieförberedande utbildningarna och arbetslivet. Från eleverna mötte vi samtidigt en stark efterfrågan på ökad arbetslivskontakt.

Den enskilda skolans samarbete med näringslivet sker i allmänhet mycket lokalt och med på orten befintligt näringsliv. I denna samverkan kan förändringar inom befintlig verksamhet fångas upp liksom de behov dessa kan ge upphov till. Men i en stegrande takt tillkommer ny verksamhet med behov av helt ny kompetens. Skolan har ett behov av att på ett tidigt stadium också ta till sig tankar om kommande förändringar av arbetslivet och omsätta dessa i utbildningen. Detta är angeläget på alla nivåer - från de nationella styrdokumenterna till utformningen av de lokala kurserna.

Synen på samverkan är i fallstudien mer positiv från arbetslivet i Finland än i Sverige. Detta kan vara en följd av den starkare betoning av samverkan som görs på nationell nivå i Finland. De exempel som vi kan ge tyder samtidigt på att konkret samverkan hittills är svagt utvecklad i såväl Sverige som Finland. Det finns sannolikt många hinder att överbrygga. Ett hinder är den bristande initiativkraften och dialogen mellan arbetslivet och skolan - arbetslivet ser inte sin roll i skolans utveckling och inte heller alla skolans representanter ser vilken roll arbetslivet skulle kunna spela. Behovet av en ökad kommunikation mellan skolan och arbetslivet måste uppmärksammas och en ömsesidig förståelse och respekt för uppgifterna och rollerna utvecklas.

6. Varför vägledning?

En viktig del av skolans uppgift är att utbilda eleverna till en god arbetskraft, med den kompetens som arbetslivet har behov av. Här finns frågan om det är dagens eller morgondagens arbetsliv, om det är ett lokalt, nationellt eller globalt näringsliv som ska tillgodoseas. Utan att det finns något givet svar på denna fråga finns en gemensam syn på att eleverna måste få en grundkompetens för ett kommande arbetsliv och en trygghet i sina mer direkta yrkesval. De måste också göras medvetna om de förutsättningar som gäller på arbetsmarknaden, de måste få en bild av tänkbara framtida förändringar och göras beredda att ständigt lära nytt. I och med de stora förändringarna inom arbetslivet blir uppgiften att svara för information och vägledning mer komplicerad än tidigare. Detta leder i sin tur till att behoven av att precisera vägledningens roll i skolan ökar. Samtidigt bjuds nya möjligheter att skaffa sig information genom IT-utvecklingen.

Inom utbildning på gymnasienivå i såväl Sverige som Finland finns idag stora möjligheter till individualisering; eleverna ska ges möjligheter att välja kurser för att ge sin utbildning en egen profil. Vi har dock tidigare i rapporten gett exempel på att dessa möjligheter i praktiken är ganska små för den enskilde eleven.

Vägledningen i Sverige och Finland

I den svenska läroplanen för grundskolan framhålls att "eleverna skall få information och vägledning inför den fortsatta utbildningen och yrkesvalet" och i läroplanen för gymnasieskolan framhålls att skolan ska sträva mot att varje elev

- medvetet kan ta ställning till fortsatt studie- och yrkesinriktning på grundval av samlade erfarenheter och kunskaper samt aktuell information
- får kännedom om arbetslivets villkor samt är medveten om att alla yrkesområden förändras i takt med teknisk utveckling, förändringar i samhälls- och yrkesliv och ökad internationell samverkan

I skollagen i Sverige markeras att den som får fast anställning för studie- och yrkesorientering i det offentliga skolväsendet ska "ha en utbildning för sådan verksamhet".

Studiehandledning i Finland ska ges i grundskola, gymnasium och vid yrkesläroanstalter. En studiehandledare har huvudansvaret för elev- eller studiehandledningen, men alla lärare har ett ansvar för handledningen inom sitt eget ämne.

Grundskoleelever ska handledas när det gäller yrkesval och fortsatta studier. Denna kunskap ska fördjupas och kompletteras med information om arbetsliv och företagsverksamhet vid gymnasier och yrkesläroanstalter. Dessutom ska de studerande handledas när det gäller de val om t ex yrkesinriktning som de gör inom sitt individuella studieprogram. Regeringen gav i utvecklingsplanen för 1995-2000 yrkesläroanstalterna i uppgift att främja de studerandes sysselsättning efter examen och att följa upp de utexaminerades placering.

Resurserna till vägledning är inte reglerade i Sverige. Under 90-talet har också stora nedskärningar gjorts. Enligt den riksomfattande läroplanen för yrkesutbildningen i Finland ska studierna innehålla studiehandledning i 1,5 studieveckor (av totalt 120) och enligt läroplanen för gymnasiet ska studierna innehålla elevhandledning till en omfattning av 1 av totalt 75 kurser.

Fallstudiens resultat

Skolorna har i allmänhet en väl etablerad ordning för information inför val till utbildning på gymnasienivå med information om olika utbildningar år 8-9, studiebesök vid aktuell skola och en broschyr med beskrivning av utbudet. Någon strategi för vad man vill uppnå med informationen har man dock inte. En fråga som lyftes av ett par skolor i de båda länderna är vikten av att informationen inte ska påverka eleverna - de ska genom informationen få hjälp och stöd i sina val. Det finns också en vilja att integrera informationen och vägledningen i det vanliga lärandet. Vissa speciella insatser görs dock när sökandefrekvensen minskar, t ex informerar lärare på vissa program direkt i grundskolan för att få fler sökande.

En fråga som lyfts från såväl flera kommuner/skolor som från arbetsgivare, arbetsförmedling och några av eleverna är vid vilken tidpunkt information ska påbörjas. Man förespråkar en information som startar tidigare; alternativ som nämns och som också kommer att prövas i någon av kommunerna är en riktad information från år 5-6.

De direkta resurserna till studievägledning har dragits ned; vid två skolor med ca 1700 elever fanns 0,6 resp 1,0 heltidstjänst. Vid de två skolorna i Närpes finns inte längre separat studiehandledare utan de två rektorerna sköter studiehandledningen. Från flera skolor framhåller man att möjligheterna till enskilda samtal blivit ytterst begränsade.

Under studietiden ges information/ vägledning främst av studievägledare (studiehandledare). Informationen ges dels under de första åren om valfria kurser, dels under det sista året om fortsatt utbildning. Den information som lämnas år tre är inriktad på högskolan och ges framför allt till studieförberedande program i Sverige. I Finland erhöll yrkesstuderande i hög grad information om yrkeshögskolestudier (motsvarar närmast den kvalificerade yrkesutbildningen i Sverige). En erfarenhet som en studievägledare framhåller är att det främst är elever på studieförberedande program som behöver information och enskilda samtal. Ett par av de skolor vi besökte i Sverige redovisar missnöje med rådande system. "Det råder stor förvirring i informationen - skolan måste lära eleverna skaffa information själva", man "har ett system med mentorskap i stället för klassföreståndarskap där mentorer också ska vara vägledare - men detta fungerar inte".

Vid yrkesskolan i Tavastehus kan man välja en särskild kurs; information om arbetslivet. De finländska yrkesskolorna informerar också i rekryteringssyfte ganska brett i grundskolor i kringliggande kommuner. I Jyväskylä finns studiehandledare med tydligt fördelade ansvarsområden och serviceläroanstalten har utvecklat en väglednings- och rekryteringstjänst i vilken arbetsgivare deltar. Man har också utvecklat infotek och ordnat seminarier där arbetsgivare föreläser för elever.

Förutom i Jyväskylä har vi fått ett fåtal exempel på att arbetslivet deltagit i informationen till eleverna. I Växjö inför grenval på byggnadsprogrammet, i Sunne deltar den grafiska industrin aktivt (såväl representanter för arbetsgivare som arbetstagare). Inför

start av ett nytt specialutformat program i Götene har livsmedelsindustrin engagerat sig. Verkstadsföreningen i Växjö har ringt runt för att få fler sökande till industriprogrammet.

Information om utbildningar vid högskola framhålls som angelägen av såväl skolan som eleverna. I praktiken varierar den information eleverna får. I allmänhet möter eleverna den närmast belägna högskolan/universitetet vid mer allmänna informationsdagar eller mässor. De går då på ämnesinriktade föreläsningar och får information om utbudet vid resp högskola. Däremot möter de inte någon mer allmän information om hur det är att studera vid högskola. Vi har också sett exempel på att elever på program med yrkesämnen inte erbjudits delta i informationen. Också i Finland görs i allmänhet besök vid yrkeshögskolor och universitet. Eleverna vid socialläroanstalten ansåg dock att de via skolan inte just alls fått någon information om eller kontakt med högskolan, men pekar här på vikten av egna initiativ. På huvudmannanivå finns mycket samarbete i Finland med högskolor medan skolorna i liten grad deltar i samarbetet. Yrkesskolan i Tavastehus har slutit samarbetsavtal med yrkeshögskolan men detta har ännu inte lett till andra konkreta åtgärder än att man sam använder utrymmen.

Arbetsförmedlingen medverkar i informationen på olika sätt. Generellt kan sägas att arbetsförmedlingen - Arbetskraftsbyrån - möter de flesta gymnasieeleverna under år 3. Denna information koncentreras framför allt till arbetsförmedlingens verksamhet; ibland behandlas också arbetsmarknadens utveckling mer generellt. Ibland sker informationen i storgrupp vid skolan, ibland klassvis på arbetsförmedlingen. Förmedlingen har också olika kontakter med vägledningen i kommunen. Vi har från skolan men också från arbetsförmedlingarna mött varierande syn på hur och i vilken utsträckning förmedlingen bör engagera sig.

Eleverna är kritiska till den information och vägledning de fått. "Vi har inte sett studievägledaren - vem är det?" säger några elever i år 3. Samtidigt finns de som tycker att informationen om kurser är helt OK, en information som ofta lärare/klassföreståndare står för. Men man saknar vägledning och tycker att den information man får kommer för sent. Och man har fått mycket begränsad information om yrkeslivet och om studier vid högskolor. "Skulle varit värdefullt", som en svensk elev uttryckte det. Även de finska eleverna har kritiska synpunkter. Man vill ha mer allmän information av olika slag liksom mer kontakt med Arbetskraftsbyrån.

Diskussion

Det är uppenbart att det råder olika syn på vilken information och vägledning eleverna ska få, hur de ska få denna och när under skoltiden som detta ska ske. Främst är det kanske fråga om vad vägledning ska vara - är det information eller är det en längre process i vilken också en påverkan kan/bör ske? Är det en minimiinformation om utbildningar - eller en bredare information om och erfarenhet från arbetslivet - eller är det fråga om en individuell vägledning? Det är också delvis oklart hur ansvaret ska fördelas - är det studievägledarens/studiehandledarens ansvar eller är det "allas" ansvar? Och vilken roll ska arbetslivet ha? Det är också uppenbart att eleverna i skolorna i praktiken möter olika synsätt på informationen beroende på vem som lämnar denna. Det finns således ett antal brister och det råder stor osäkerhet i dagens system - såväl i Sverige som i Finland.

Samverkan med arbetsförmedlingen är dåligt utbyggd på många håll. Här finns också en bristande förståelse, väldigt lite dialog och ibland ett direkt missnöje mellan skolan och arbetsförmedlingen. I det svenska systemet finns här en inbyggd målkonflikt, där skolan genom utbildningspolitiken ska tillgodose elevens önskemål medan arbetsförmedlingen i arbetsmarknadspolitiken har arbetsmarknadens behov i fokus. I Finland finns inte samma motsättning. Men inte heller i Finland har man funnit bra former för samverkan med Arbetskraftsbyrån.

Från eleverna har vi genomgående mött en kritik - de tycker inte att vägledningen fungerar för deras del. De ger också en rad exempel på önskemål ifråga om information/vägledning som de anser att nuvarande utformning av vägledningen inte tillgodoser.

Sammantaget ger fallstudien en bild av osäkerhet och ett utbrett missnöje mot studievägledningen - hos samtliga parter i såväl Sverige som Finland. Vi har mött stora krav på information och vägledning. I de flesta fall finns någon utpekad ansvarig för verksamheten, ett ansvar som man säger sig inte ha resurser att leva upp till. Vi har också mött vissa försök att hitta nya lösningar med ett ansvar vidgat till en bredare krets.

Bilden ovan ger också signaler om behov av omprövning. Samhällets förändringar och den stora omfattningen av valfrihet i utbildningen ställer ökade och också nya krav på en vägledning som möter elevernas frågor men som också gör dem medvetna om arbetslivets förändrade förutsättningar och krav. Skolan har en unik möjlighet att ge en bred information, att kombinera denna med vägledning, men att också genom en anknytning till ett lokalt näringsliv ge en verklighetsförankrad bild av dagens arbetsliv. Fallstudierna pekar på stora behov av att precisera och utveckla vägledningens roll såväl i Finland som i Sverige.

7.

Skolans roll i regional/lokal utveckling

Framför allt i Norden men även på andra håll i de delar av Europa där man haft en stark regionalpolitisk tradition pågår vad som skulle kunna kallas för en utvidgning av politiken. Gemensamt för denna utveckling är att allt fler faktorer förefaller att påverka regionernas utvecklingsmöjligheter. Stöd genom subventionerade investeringar eller enkla satsningar på fysisk infrastruktur har inte gett önskade effekter. Utbildning, kompetens och mänskliga resurser i allmänhet lyfts allt oftare fram som grundläggande i detta sammanhang. Att utbildning och kompetens är lokalt och regionalt förankrade på ett annat sätt än många andra resurser leder också till en ökad betoning av regionala frågor och regional utveckling. Regionen ses som en byggsten för en nationell tillväxt.

I Sverige pågår för närvarande ett samarbete mellan olika parter för att ta fram program för den regionala näringspolitiken i resp län, s k regionala tillväxtavtal. Av utkastet till dessa avtal framgår att satsningar på utbildning och kompetens kommer att vara ett prioriterat område. Här markeras också att näringslivets inverkan på utbildningen behöver stärkas för att komplettera den rådande utbildningsstrukturen i regionerna. Merparten av de satsningar på utbildning som presenteras omfattar högskolan. Men ett antal insatser är riktade mot grundskole- och gymnasienivå. I de olika förslagen finns bland annat exempel på lokala studie- eller kompetenscentra där skolan ingår som en resurs. Från många regioner föreslås också en ökad satsning på ett entreprenöriellt förhållningssätt i all utbildning.

I en studie vid Umeå universitet, "Utbildning och kommunal utvecklingspolitik" (Lidström 1998) presenteras en enkät angående användning av skolan som medel i en kommunal näringslivsstrategi. Denna visar att den kommunala näringslivspolitikens utvecklats till att också omfatta också utbildning på grundskole- och gymnasienivå. Variationen mellan kommunerna är dock stor. Utbildningsresurserna är viktigast som drivkraft i problemfyllda landsbygds- och glesbygdsområden.

Den svenska modellen har hämtat inspiration från de europeiska strukturfonderna för regional och social utveckling och från den franska modellen med regionala plankontrakt. Också Finland har varit en viktig inspirationskälla. Den finska omorganisationen av regionalpolitiken före och efter EU-medlemskapet innehöll i princip samma fundament. Innehållet i den regionala politiken kom att breddas. Näringslivscentraler, s.k. TE-centraler, inrättades som innebar en sektorssamordning av framför allt statens arbetsmarknads- och näringspolitiska insatser. Mycket ansvar för planering och genomförande flyttades också över på de nya landskapsförbunden.

I kommande avsnitt belyses några av de grunder som den regionala forskningen har identifierat som viktiga bakom den förändring av regionalpolitiken som skisserats ovan. Avsikten är att öka förståelsen för den nya situation som idag gäller inför lokala och regionala anpassningar av utbildningsutbudet. Till sist sammanfattas också några av fallstudiernas viktigaste resultat och diskuteras mot denna bakgrund.

Utbildning- region - arbetsmarknad — en teoretisk bakgrund

Under decennier av långsam ekonomisk tillväxt och svag utveckling i många västländer, observerades samtidigt att ett antal undantag fanns - vissa regioner klarade inte bara krisen utan utvecklades snabbt med den. Dessa regioner var inte de man kanske främst väntade sig. Bland snabbväxarna fanns många regioner som dominerades av småföretag i branscher med en måttlig tekniknivå. Det har ur denna erfarenhet vuxit fram teorier som påtalar betydelsen av ett nära samspel - på den lokala och regionala nivån - mellan näringsliv och olika samhällsliga funktioner, inte minst utbildning. Innan vi kan gå närmare in på detta måste vi först förstå de förändringar som påverkat de flesta lokala arbetsmarknader under de senaste decennierna.

En av de mest grundläggande förändringarna är internationaliseringen av ekonomin och den därmed snabbt växande konkurrensen. För bara tio femton år sen var det i huvudsak de stora företagen som sysslade med export. Visserligen har exporten i de nordiska länderna - särskilt i Sverige och Finland - alltid utgjort en betydande del av ekonomin, men den var tidigare starkt koncentrerad till ett fåtal stora koncerner och till vissa branscher. Idag är ekonomierna öppna på ett helt annat sätt - också mindre företag exporterar.

Internationaliseringens förutsättningar är kända. Men det är vissa faktorer som framför allt underlättat för de mindre företagen att verka på en internationell marknad. Det viktigaste är regleringsförändringarna inom Europa - med införandet av den inre marknaden och de nordiska ländernas inträden i Europeiska Unionen och EES på bred front. Minst lika viktigt är nog de snabbt sjunkande informationskostnaderna. Information som det tidigare krävdes omfattande konsultinsatser för att insamla är idag bara några 'musklick' bort. Möjligheterna att också flytta produktionen av varor och tjänster från en plats till en annan eller från ett land till ett annat har också ökat i takt med dessa förändringar. Även här har storföretagen sedan länge utnyttjat möjligheterna att producera i så kallade låglöneländer. Det nya är att också små och medelstora företag utnyttjar denna möjlighet

Konsekvenserna av dessa utvecklingsdrag har blivit vad vi skulle kunna kalla för den stora utjämningsprocessen. Fler företag har möjlighet att söka samma billiga förutsättningar för sin produktion. När alla väljer att producera billigt i Östeuropa eller Sydostasien upphör konkurrensfördelarna. Då blir andra faktorer än priset snart avgörande för om man lyckas på marknaden.

En lång rad studier har på senare tid visat att det inte är låga kostnader som på sikt skapar konkurrenskraft och överlevnad för företag (se t.ex. Maskell et al 1998). Istället är det företagets förmåga att utveckla sina produkter eller sitt produktionssätt - det vi brukar kalla för innovationsförmåga - som är det avgörande. Teorier har lanserats om vad som betyder mest för företagets förmåga till innovation:

- Innovationer skapas i kontakter med andra - t.ex. kunder och leverantörer. Ju tätare kontakter företagen har med dessa desto större är de innovativa möjligheterna. Ju mer krävande en kund är desto större är möjligheterna (t.ex. Lundvall 1992, Håkansson 1995).
- Konkurrens driver innovationer (t.ex. Porter 1990).
- Skraddarsyddas stödssystem (utbildning, forskning, riskfinansiering, etc) är möjlig-

görare för innovation (t.ex. Amin & Thrift 1995, Hallin & Lundequist 1999).

- Hårdare regler eller sämre grundvillkor (höga skatter eller stränga miljölagstiftningar) stimulerar till innovationer som kan kompensera för nackdelarna (Hallin & Malmberg 1996)

En del av teorierna kan kombineras med varandra medan andra utesluter varandra. Gemensamt är synen på att innovationsförmågan eller dynamiken påverkas av förhållanden som inte är globala utan som är lokalt, regionalt eller ibland nationellt avgränsade och varierande. I de så kallade industriella distrikten - som t.ex. det välkända Tredje Italien eller som Gnosjöområdet i Sverige, Jären i Norge eller mellersta Jylland i Danmark - drivs utvecklingen framåt av en kombination av nära samarbete och hård konkurrens. Man är varandras underleverantörer, man lånar arbetskraft, maskiner och legouppdrag till/av varandra, etc. Samtidigt konkurrerar man om uppdrag, kunder och arbetskraft. Ofta styrs förhållandena företagen emellan av en mängd 'etiska' regler vilka ibland är lika utsagda som självklara. Förhållandet företagen emellan är inte sällan uppbyggda över långa perioder och grundade i personlig vänskap, tillit eller förtroendet.

Särskilt i det så kallade tredje Italien är de samhälleliga stödfunktionerna starkt anpassade till denna struktur (Amin 1994). Genom en kombination av samarbeten mellan företagen och mellan starka fackföreningar och lokala politiska vänsterallianser har ofta etablerats anpassade samhällsfunktioner som utbildning och vidareutbildning.

Slutsatsen av detta blir att de specifika förutsättningarna blir allt viktigare. Helt avgörande blir de förutsättningar som inte låter sig kopieras - de som är inbundna i historiska relationer mellan företag, funktioner och människor, men som förmår vara dynamiska och öppna för nya influenser. En stor och växande del av dessa relationer finns lokalt eller regionalt. De är av den karaktären att de inte kan kodifieras, köpas, säljas eller överföras över stora avstånd. Regionen blir därmed centrum för utbytet av sådana relationer, som en amerikansk geograf har uttryckt det (Storper 1995).

Vad kan vi då lära av detta i en studie över förhållandet mellan skolor på gymnasienivå och den lokala arbetsmarknaden? Den kanske viktigaste frågan är om vi kan tänka oss att skolan skulle kunna utvecklas till att bli en - bland flera - viktig stödfunktion i en regionalt dynamisk miljö. Skulle en specialiserad skola kunna bidra till de lokala eller regionala företagens utveckling? Hur skulle en sådan specialisering i så fall se ut? Finns det inga problem med en sådan anpassning?

Under en lång tid har högskolans betydelse för näringslivets och regionens utveckling stått i centrum. Men under den senaste tiden har fokus allt mer också kommit att riktas mot just skolan på gymnasienivå. Sannolikt skulle en utbildning som delvis vore anpassad till det lokala näringslivets behov vara av mycket stor betydelse för ortens eller regionens utveckling. Hur en sådan anpassning sker kan dock variera. Förenklat tror vi att man kan skilja mellan några olika huvudtyper av anpassningar:

Generell anpassning

Sektorsanpassning

Relaterad specialiserad anpassning

I den första typen kan man urskilja relativt enkla anpassningar av utbudet. Det kanske vanligaste exemplet är att man på orter eller i regioner där industrisysselsättningen är hög också tillhandahåller ett större utbud av industrirelaterade utbildningar. På samma sätt kan man se att orter som domineras av en stor och kvalificerad tjänstesektor vanligtvis också har ett något högre utbud av teoretiska/ studieförberedande utbildningsplatser. Detta handlar då delvis om en enkel anpassning till en förväntad lokal och regional arbetsmarknad. Delvis kan man naturligtvis också hävda att det handlar om en anpassning till en variation i efterfrågan hos eleverna - i sin tur betingad av socialt arv eller något annat.

Den andra typen innebär en mer specialiserad anpassning av utbudet, i förhållande till en på orten eller i regionen dominerande bransch - eller på mindre orter till och med företag. Utbildningen anpassas till de specifika behov som man anser att just denna bransch har. Detta är kanske den vanligaste typen av anpassning; en anpassning som riskerar att få inlåsandeffekter och skapa sårbarhet.

Den tredje typen av anpassning är kanske den som bäst skulle stämma in på den utveckling av regionernas arbetsmarknader och näringsliv som vi har beskrivit ovan, t.ex. i det så kallade tredje Italien. Den skulle innebära att utbildningen på en bredare front anpassades till det lokala näringslivets utseende och funktion - snarare än till deras konkret uttryckta behov. I en sådan utbildningsanpassning skulle även mer teoretiska utbildningar inkluderas, den skulle inte vara direkt knuten till ett enskilt företag eller någon speciell bransch. Den skulle kunna innebära att man på en ort, vars viktigaste företag återfinns inom exempelvis småbåtstillverkning i plast, lät sitt utbildningsutbud byggas upp med en bas i marina näringar, plastteknik, hållfasthet i plast, formgivning, modern satellitnavigeringsteknik, båtsport, etc, som möjliga specialiseringar av ett antal olika utbildningsprogram. Det vill säga ett tämligen brett spektrum av utbildningar - också på skilda nivåer - som på olika sätt hämtar sin praktik ifrån de områden som dominerar på orten.

Med en anpassning som liknar den tredje typen kan skolan bli en del i en stödstruktur och bidra till att skapa en dynamisk miljö som gynnar innovation och utveckling i näringslivet. Med denna anpassning av utbildningen skulle man kunna undgå de oönskade inlåsnings effekterna. I en mer direkt anpassning till ett antal företag eller till en viss bransch riskerar kunskapen istället att bli allt för snäv, vilket skapar beroenden snarare än möjligheter. Det är ju inte meningen att utbildningen på gymnasienivå ska begränsa elevernas möjligheter att få arbeten på annan ort eller i en annan bransch.

Fallstudiens resultat

Markering av skolans betydelse

Kommunerna framhåller i sitt näringslivsarbete allt oftare skolans roll för kommunens utveckling - utbildningssatsningar är i allmänhet prioriterade i kommunalt näringslivsarbete. Ett par svenska kommuner har i måldokument för kommunens/näringslivets utveckling framhållit skolans betydelse. I ett samverkansprogram mellan kommunen, näringslivet, organisationer och föreningar framhålls att "en anda av entreprenörskap ska prägla utbildningsväsendet", i en annan kommun finns ett övergripande tillväxtråd. Och i en strategi för norra Europas slagkraftigaste småstadsregion ingår skolan som en viktig del. Samtidigt blir skolans företrädare, och detta gäller också i Finland, ofta inte inkopplade i det strategiska långsiktiga arbetet kring kommunens framtid.

I en global ekonomi är att vara unik och innovativ en avgörande konkurrensfaktor. Några resultat av den nationella satsningen på entreprenörskap som görs i Finland har vi inte kunnat se i vår studie. Inte heller i Sverige framhålls speciella satsningar på entreprenörskap - man hänvisar till Ung Företagsamhet, som framför allt de som går utbildningar med ekonomisk inriktning har fått möjlighet att delta i.

Samverkan mellan olika utbildningsanordnare - också på olika nivåer - kan vara en aktiv del i satsningar för att utveckla en region. Vi har inte funnit mycket konkret samverkan mellan exempelvis skolan på gymnasienivå och högskolan. I Tavastehus och Jyväskylä fanns det på huvudmannanivå, men inte på skolnivå. I något fall har vi mött idéer om att utveckla en samverkan, men det primära syftet har då varit ett annat än den lokala utvecklingen i kommunen. Växjö är ett exempel där förutsättningar för en sådan samverkan skulle kunna göras inom ramen för den designverksamhet som är knuten till i första hand den lokala träindustrin och där utbildningar nu utvecklats inom såväl högskolan som gymnasieskolan.

Anpassningen till arbetslivet

Vi ser många exempel på att den traditionella synen på förhållandena på arbetsmarknaden fortfarande dominerar. Fallstudierna visar totalt sett på blygsamma direkta anpassningar till näringslivet; speciellt gäller detta för dimensioneringen i de större kommunerna/de större enheterna. I den mån utbildningsutbudet dimensioneras med hänsyn till en lokal arbetsmarknad handlar det ofta om en generell anpassning i förhållande till ett antal industriarbetsplatser på en ort. Det kan också vara fråga om en sektorsanpassning till en särskild efterfrågan inom vissa enskilda företag eller branscher. Framför allt i de mindre kommunerna har vi mött ett antal satsningar med en något tydligare koppling till det lokala näringslivet. Exempel på en sektorsanpassning av utbildningen är de två specialutformade program som startats i Götene, riktade mot den befintliga lokala industrin. För livsmedelsindustrin finns här också idéer att gå vidare med andra utbildningar. I Närpes och Jyväskylä satsade man på informationsteknisk utbildning i olika former, Närpes dessutom på företagsamhet. I Jyväskylä gjordes detta för att matcha nyetablerade high tech företag, medan syftet i Närpes var ett ökat behov av att kunna arbeta på distans och skapa egna arbetsplatser. I viss utsträckning kan man här tala om relaterad specialiserad anpassning.

De flesta yrkesinriktade gymnasieutbildningarna visar få exempel på lokal anpassning. Det är utbildningar inriktade mot traditionella yrken; som restaurangyrken, frisör-yrken, fordonsmekaniker, vvs-tekniker, etc; som erbjuds. Här kan man snarast tala om en grövre generell anpassning. Frågan är dock i vilken utsträckning vår studie är representativ. I Sverige växer idag upp specialutformade program på olika orter. De tog föregående år emot över 5 % av samtliga elever mot endast 2 % för två år sedan. Många av dessa har en anknytning till det lokala näringslivet.

Satsningen på flexografi i Sunne är det kanske bästa exemplet på vad vi skulle kunna kalla en relaterad specialiserad anpassning av utbudet av utbildning. Efter att ha startat som arbetsmarknadsutbildning i en situation då ett inflyttat företag var i behov av arbetskraft, har Broby Grafiska satsat på olika utbildningar, medieprogrammet inom gymnasieskolan, uppdragsutbildning, kvalificerad yrkesutbildning med inriktning mot flexografi. Samverkan med näringslivet är mycket väl utvecklat. I programrådet ingår

ett 20-tal personer med 95 % närvaro vid de 5 årliga mötena. I en referensgrupp till centret ingår de nationellt mest betydande företagen. En påtaglig effekt av centrets verksamhet är en markant ökning av antalet arbetstillfällen inom den grafiska industrin, med över 50 procent från år 1992.

Profilering kontra rörlighet

Graden av in- och utflyttning till kommunerna varierar mycket i våra fallstudier, och tenderar att ha viss betydelse för hur man resonerar kring utbildningen. Dem vi mötte på större orter med högskolor, stort utbud av arbetsplatser och inflyttning av unga sade sig utbilda för nationell och internationell rörlighet mer än för den egna regionen. Man var villig att t.ex. stödja elever från andra orter att praktisera på sin hemort. I småkommuner såg vi en viss vilja att hålla kvar utbildning i egen kommun eller t.o.m. att starta en egen skola. Som syfte nämndes att hålla kvar ortens unga, men det fanns också de som ansåg att det är förmånligare att starta egen utbildning än att köpa utbildning av andra kommuner.

Samtidigt har man inte på mindre orter underlag för snäva mer specialiserade eller dyrare utbildningar. I Götene betonades skolans strategiska roll för kommunens utveckling starkt. I Närpes fördes mycket diskussion om regionens behov och problemet med utflyttning. Det talades om att hitta den utbildning som drar elever och som behövs i trakten, men man hade inte riktigt funnit lösningen. Vi såg exempel på att man i viss mån profilerat utbildning enligt behoven i närsamhället. Ofta gällde exemplen vuxenutbildningen, mer sällan ungdomsutbildningen. Sunne hade hittat en nisch och profilerat sig på grafisk utbildning på hög nivå i samarbete med lokalt arbetsliv och lyckats etablera sig mycket väl. Vi såg också större orter som profilerat sin utbildning. Vårdutbildningen i Tavastehus hade satsat på t.ex. handikapp, idrottsinriktning och invandrare. Man ville på detta sätt stödja det omkringliggande samhället.

Arbetsförmedlingen betonade faran av att allt för mycket anpassa utbildningen lokalt och tyckte att rörlighet borde stödjas mer. I Växjö betonades att elever som är lokalt bundna i hög grad väljer specialiserad utbildning, vilket inte är så lyckat med tanke på deras möjligheter att få jobb på en begränsad arbetsmarknad. Elever som är rörliga väljer däremot mer allmänna inriktningar.

Diskussion

Tillgång till utbildning anges ofta som en grundförutsättning för lokal utveckling, i termer av ekonomisk tillväxt, flera jobb och en ökad välfärd. Hur gymnasieskolans utformning specifikt påverkar en ort/kommun finns idag begränsad kunskap om. Vi har mött en betoning av utbildningens - emellanåt skolans - betydelse i kommunala måldokument. Vi har i våra intervjuer med skolchefer/politiker mött synpunkter på skolans betydelse i detta sammanhang - däremot har vi inte mött denna diskussion från skolans sida. Medan skolans betydelse framhålls i olika dokument har skolans personal troligen inte deltagit i diskussionerna. Vi har mött ett större lokalt tänkande i de små kommunerna - möjligen ett uttryck för bekymmer över utflyttningen av ungdomar som präglar dessa.

I Finland görs skolsammanslagningar till större enheter med varierat utbud, medan utvecklingen i Sverige gått mot en ökad splittring på små enheter vilka i sin tur har ett

begränsat utbud. Betydelsen av detta för en lokal utveckling är svårtolkad. Finlands samkommuner möjliggör i princip en gemensam planering för en större region - något som kan ge synergieffekter. De mindre kommunerna i Sverige har - i de fall de köper tjänster från andra kommuner - ofta små möjligheter att påverka utbudet. Men om de finner rätt nisch kan en egen satsning - på gymnasieutbildning eventuellt i kombination med annan utbildning - bli en betydelsefull injektion för ortens utveckling. En något tillspetsad fråga som kan ställas: främjar det finska systemet en nationell rörlighet resp konserverar det svenska en förlegad struktur - och kan systemen ge olika bra förutsättningar för en lokal resp en nationell utveckling?

Vår studie är begränsad och tolkningen av utbildningens betydelse för den lokala utvecklingen är sammansatt och svår att göra. Vi har mött regioner med olika förutsättningar. Vi kan för båda länderna framhålla den skillnad som finns mellan små kommuner/enheter och större. De större har helt andra möjligheter än de mindre att t ex erbjuda ett brett spektrum av utbildningar enligt den modell som beskrivits som relaterad specialiserad anpassning. I de mindre kommunerna markeras utbildningens betydelse vilket kanske framför allt visar sig genom en uttalad vilja att i hög utsträckning genomföra utbildning i den egna orten.

Högskolans betydelse har ofta framhållits - även här finns relativt få studier genomförda. Vi vill betona vikten av att lyfta frågan om gymnasieskolans roll för den lokala men också för den nationella utvecklingen.

Bilaga 1. Regionbeskrivningar

Högskoleregioner

VÄXJÖREGIONEN: I Växjöregionen bor 125 500 invånare. Befolkningen har totalt ökat i regionen under 90-talet, en ökning som helt ligger på Växjö kommun. En relativt stor andel av befolkningen förvärvsarbetar inom industrin. Också utbildningsnivån i Växjö, som ju har ett nyligen invigt universitet, är hög relativt kringliggande kommuner. Inom regionen finns flera gymnasieskolor, där Växjö har flera stora gymnasieskolor och samtliga gymnasieprogram. 29 % av eleverna kommer från andra kommuner, däribland från Tingsryd som endast har naturvetenskaps- och samhällsvetenskapsprogrammen, fyra program med yrkesämnen samt det individuella programmet.

I JYVÄSKYLÄREGIONEN (130 000 invånare) finns sju stora yrkesläroanstalter och några gymnasier. Jyväskylä är en trafikknutpunkt och universitetsort, där också några yrkeshögskolor finns. Skolorna arbetade aktivt med arbetslivet, stödde elever i placering i arbetslivet och gjorde upp framtidsprognoser. Utbildningsbenägenheten är hög. I Jyväskyläregionen antogs 89 % av de sökande och alla som avslutade grundskolan fortsatte studera på andra stadiet samma år. Befolkningen ökar i regionen, fastän arbetslösheten har varit högre än inom landet som helhet. Optimism rådde emellertid när intervjuerna genomfördes, för Nokia ska etablera sig i staden och ett aktivt näringslivspolitiskt regionalt organ har uppkommit. I regionen finns en stor koncentration av metallindustri, träförädling, grafisk industri och företagstjänster.

Industriregioner

LIDKÖPINGSREGIONEN. (50.000 invånare). Andelen sysselsatta inom industrin ligger nära 50 % högre än i Sverige som helhet. Metallindustrin är stark och under 90-talet har livsmedelsindustrin utvecklats. Sysselsättningen har under 90-talet utvecklats positivt relativt sett. Befolkningen har ökat under 90-talets början men stagnerat efter 1994, totalt en ökning med 5 procent under perioden 1980-1997. Utbildningsnivån är lägre än i Sverige i snitt.

Lidköping har vid sin gymnasieskola samtliga nationella program. I Götene finns industriprogrammet, livsmedelstekniskt program samt det individuella programmet. Det finns ett intresse från Götene att förlägga flera program till kommunen. Idag har Götene samarbetsavtal med såväl Lidköping som Skara.

I TAVASTEHUDSREGIONEN (87 000 invånare) finns 11 yrkesläroanstalter och några gymnasier. Inom år 1999 sammanslås flera av yrkesläroanstalterna till större enheter. Inom utbildningen har man gjort mindre justeringar, avslutat och påbörjat utbildning och profilerat utbildning enligt lokala och uppkomna behov. Utbildningsnivån motsvarar Finlands medeltal. Av de sökande till utbildning antogs 94 %. Alla som avslutade grundskolan fortsatte studera samma år. Tavastehus är en industriort med befolkningsökning. Storindustrin är stark i regionen, framförallt maskin- och metall-, elektronik- och miljöteknologibranschen. Den offentliga sektorn (staden, sjukvård och försvar) är också stor.

Landsbygdsregioner

SUNNE. (13 700 invånare). Sunne är en relativt glest bebyggd region som kännetecknas av en relativt stor andel jordbruk och småindustri. Folkmängden är idag något högre än 1980. I kommunen är utbildningsnivån låg. I Sunne bor det ca 550 ungdomar som går i den egna eller i grannkommunernas gymnasieskolor. Sunne erbjuder fem gymnasieprogram. Ungdomar som väljer program och grenar som finns i kommunen hänvisas till kommunens egen gymnasieskola för alla program utom det samhällsvetenskapliga, där de har möjlighet att välja också någon av skolorna i grannkommunerna.

I NÄRPESREGIONEN (20 000 invånare) finns en mindre yrkesskola och tre gymnasier. Regionen har en hög andel primärproduktion och domineras av växthusodling, men också av maskin- och metall- samt transportbranschen. Andelen företagare på orten är stor. Utbildningsbenägenheten har av tradition varit låg, men ökat under 90-talet, vilket samtidigt som det är positivt uppfattas som ett hot i och med att den leder till utflyttning. Årsklasserna i minskande. Alla sökande till utbildning har antagits. 85 % av den årsklass som avslutat grundskolan har fortsatt med studier samma år.

Bilaga 2. Genomförda intervjuer. Antal personer.

	Huvudman	Skola	Arbets- givare	Elever	Arbets förmedling	Totalt
Växjöregionen						
Kommun: Växjö	1	13	8	13	1	36
Kommun: Tingsryd	2	2	0	4	0	8
Lidköpingsregionen						
Kommun: Lidköping	2	3	3	5	2	15
Kommun: Götene	1				1	
Sunnere regionen	2	6	3	6	1	18
<i>Summa Sverige</i>	<i>8</i>	<i>24</i>	<i>14</i>	<i>28</i>	<i>4</i>	<i>78</i>
Jyväskyläregionen						
	2	9	7	13	2	33
Tavastehusregionen						
Yrkesläroanstalt	1	2	5	6		14
Socialläroanstalt		2		5		7
Närpesregionen						
Yrkesläroanstalt	1	2	3	6	1	13
Gymnasium	1	1	0	6	0	8
<i>Summa Finland</i>	<i>5</i>	<i>16</i>	<i>15</i>	<i>36</i>	<i>3</i>	<i>75</i>
<i>Totalt</i>	<i>13</i>	<i>40</i>	<i>29</i>	<i>64</i>	<i>7</i>	<i>153</i>

Bilaga 3. Definitioner

<i>Ord använda i texten</i>	förklaring eller det begrepp som används i Sverige respektive Finland
<i>Allmänbildande utbildning</i>	gymnasieutbildning som leder till studentexamen i Finland, samhällsvetenskapligt och naturvetenskapligt program i Sverige
<i>Arbetsförmedling</i>	används för både arbetsförmedling i Sverige och arbetskraftsbyrå i Finland
<i>Arbetslivsdelegation</i>	är programråd i Sverige
<i>Elever</i>	kallas i Finland studerande
<i>Fristående skolor</i>	särskilda skolor i Finland (motsvarar inte helt varandra)
<i>Gymnasieskola</i>	i Sverige har samlat all utbildning på gymnasienivå. Märk väl skillnaden mot gymnasium i Finland
<i>Gymnasium</i>	det teoretiska gymnasiet i Finland bygger vidare på undervisningen vid grundskolan, leder till studentexamen och ska framförallt ge eleverna färdigheter för fortsatta studier (= studieförberedande)
<i>Ingång</i>	med ingång avses här den utbildning som eleven påbörjar studier inom när det gäller utbildning på gymnasienivå. I Sverige är det ett utbildningsprogram, i Finland en grundexamen
<i>Läroavtalsutbildning</i>	är det samma som lärlingsutbildning i Sverige
<i>Praktik</i>	kallas inläring i arbete i Finland, arbetsplatsförlagd utbildning (APU) i Sverige
<i>Programråd</i>	arbetslivsdelegation i Finland
<i>Skola</i>	kallas i Finland läroanstalt
<i>Studieförberedande</i>	i Finland det teoretiska gymnasiet, i Sverige samhällsvetenskapligt och naturvetenskapligt program.

<i>Studiehandledare</i>	är studievägledare i Sverige
<i>Studievägledare</i>	är studiehandledare i Finland
<i>Utbildning på gymnasienivå</i>	skulle i Finland kallas utbildning på andra stadiet, och inkluderar teoretiskt gymnasium och yrkesutbildning (grundexamen). I Sverige avses gymnasieskolan.
<i>Utgång</i>	med utgång avses i Sverige en gren på ett utbildningsprogram. I Finland avses de examina som studierna på en grundexamen leder till
<i>Yrkesinriktad utbildning</i>	grundexamen inom yrkesutbildningen på andra stadiet i Finland, alla program vid svenskt gymnasium förutom samhälls- och naturvetenskapligt program

Bilaga 4. Källor

Amin A. and Thrift N. (1995) *Institutional issues for the European regions: from arkets and plans to socioeconomies of powers of association*, Economy and Society 4, 41-66.

Amin A. (1994) *Living in the global*, in Amin A. and Thrift N. (Eds) *Globalization, institutions, and regional development in Europe*, pp. 1-22. Oxford University Press, Oxford.

Backman Heidi (1996), *Keiden jatkokoulutustoiveet toteutuvat?*, i verket Jakku-Sihvonen, Lindström, Lipsanen (red) *Toteuttaako peruskoulu tasa-arvoa?*, Utbildningsstyrelsen, arviointi 1/96.

Backman Heidi (1999), *Maskin, metall, el*, en utvärdering av utbildningen inom maskin- och metallbranschen samt elbranschen, Utbildningsstyrelsen, duplikat 11/1999.

Det islandske ungdomstrin ifølge loven fra 1996. Generel beskrivelse i henhold til uddannelsetilbud og valgfrihet.

Hallin, G. and P. Lundequist (1999) *Practices of the Partnership Principle*. New economic geography approaches and Structural Fund implementation in old industrial regions. Paper to the Regional Studies Association conference - Regional potentials in an integrating Europe, University of the Basque Country, Bilbao, Spain, 18-21 September, 1999.

Hallin G. and Malmberg A. (1996) *Attraction, competition and regional development in Europe*, European Urban and Regional Studies, 3, pp. 323-27.

Høst Håkan, AHS - gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning, Norge. *Dimensioneringen av det norske systemet for videregående utdanning etter Reform 94.*, innlegg til det nordiske seminaret "Valgfrihet og dimensjonering", Voksenåsen Hotell 29.4. 1999.

Håkansson, H. and Snehota, I. (1995) *Developing relationships in business networks*. London: Routledge.

Jensen Klaus Eskild, fagkonsulent UVM, Danmark, *Valgfrihet og dimensionering i de nordiske landes ungdomsuddannelser/Danmark*, seminar i NSS-regi 28-29 maj 1999 på Voksenåsen Hotel, Oslo.

Lidström Anders, *Utbildning och kommunal utvecklingspolitik*. Tidskriften Kommunal ekonomi och politik, vol 2, nr 2, 1998.

Lundvall, B.-Å., (Ed.) (1992) *National systems of innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. London: Pinter.

Maskell P., Eskelinen H., Hannibalsson I., Malmberg A. and Vatne E (1998) *Competitiveness, Localised Learning and Regional Development. Specialisation and Prosperity in Small Open Economies*. Routledge, London.

Niemi Hannele, professor vid Helsingfors universitet, paper vid Utbildningsstyrelsens utvärderingsseminarium 5.5 1999.

Porter M. E. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. Macmillan, London and Singstoke.

Storper M. (1995) *The resurgence of regional economies, ten years later: the region as a nexus of untraded interdependencies*, European Urban and Regional Studies, , p. 191-221

